

БОРИС ГОРБАТОВ

АЛЕКСЕЙ КУЛИКОВ
Ж А Н Г Ч И

А. Қахҳор таржимаси

ЎзССР ДАВЛАТ НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ – 1943

На узбекском языке
БОРИС ГОРБАТОВ
АЛЕКСЕЙ КУЛИКОВ — БОЕЦ
Госиздат УзССР
Ташкент — 1943

Таржиманинг редактори *Исроилова*

Босишга рухсат этилди 18|11—1943 й.
Р 9519. Уч. авт. листи 2,2. Печатний
листи 1¹/₉. Бир печатний листи-
да 41984 ҳарф. Тиражи 10000. Баҳо-
си 1 с.

№ 1 Тошкент босмаҳонаси. 1943 й.
Заказ № 1851.

АЛЕКСЕЙ КУЛИКОВ ЎЛИМДАН
ТАБ ТОРТМАЙДИГАН БЎЛИБ ОЛДИ

... Уни Алексей Куликов дейишади. Ўзи пензалик. Старший лейтенант Субботиннинг батальонида жангчи. Уни бу ерда ҳамма биледи.

Уни урушнинг дастлабки кунларидаёқ, аскарий хизматга чақиришган. Ёр-дўстлари, қавм-қариндоши кўз ёши ҳам қилолмай қолган. Эшелон Украина далаларида кетаётганда ҳам Куликов уйини, рўзғорини ўйлаб борар ва „хумпар немислар кўп бевақт ҳужум қилдида“ деб, койир эди. Буғдой ўрилмай қолаберди. Куликов меҳнат кунларини, қўлдан кетган даромадни ҳисоблар эди. Уруш унинг назарига узоққа чўзилмайдиган, кузда бўладиган хайвонот рўйхатидай дарров ўтиб кетадигандай кўринган эди. Вагоннинг деразасидан қараб сим ёғочларни санаб борар ва ҳайрон бў-

лар эди. Бу жойлар нақадар бепоён, совет еридан шунча юрдию, ҳануз кети кўринмайди.

Алексей Куликов урушга дастлаб кирганида, кўрқдигина эмас, ўзини йўқотиб қўйди. Аввал атрофида нима ҳодисалар бўлаётганини, ҳатто фаҳламади. Броқ ёнидаги ўртоғи йиқилди. Куликовнинг кўзи унинг тешилган бошидан оқаётган қонга, хиралашган кўзига тушди.

— Ҳой, бродарлар, бу нима деган гап ўзи?— деди Куликов кичқириб — бунақа бўлса, менинг ҳам ўлишим ҳеч гап эмас.

У паришон ҳолда атрофга қаради.

Теварак-атрофи тутун қоплаган, жанг бўлаётир, ўлим бозори қизиган. Ўлим ҳуштак чалади, вой-войлайди, гумбурлайди, ҳаводан тушади, ерда ўрмалайди. Кишининг назарига бу ўлимдан қочиб қутилиш мумкин эмасдай кўринар эди. Алексей Куликов ҳозир на урушни на ўқни на ўртоқларини кўрмас, унга ўлим ва фақат ўлимгина кўринар эди. Ер-кўк ўлимдан иборат. Оламда у бору, ўлим бор. Бир томонда темир, олов ва ҳар ерда ҳозир бўлган ўлим, иккинчи томонда суяклари мўрт, гўштлири юмшоқ Алексей Куликов. Суякни синдириш, гўштни парчалаб ташлаш, юракни тешиш қийин ишми?

Алексей Куликов ўз назарида шундай ожиз, шу қадар кучсиз ва танҳо эдики, ҳатто йиғлаб юборди. Бу кенг далада унинг ўзи ёлғиз. У блан ҳечкимнинг иши йўқ, уни ҳечким қут-

қармайди, жонига ора кирмайди. Унга қўшилиб ҳечким йиғламайди.

Шундай гавдалик ва ўққа нишона бўлиб туғулганига жуда хафа бўлди. Окоп ячейкасига сиғмайди, ўзини қаерга олмасин ўқ тегиши муқаррар. Куликов титрар ва ётиб ўлимни кутар эди.

Броқ, жанг тамом бўлдию, Куликов омон қолди. Бунга ўзи ҳам ҳайрон бўлди. Ҳамма ёғини ушлаб кўрди — ҳеч гап бўлгани йўқ, бирон жойи тирмаланмабди ҳам.

— Оббо қурғурей. — деди Куликов кулимираб.

У ўртоқларига бу фавқулодда ҳодиса тўғрисида гапирмоқчи бўлди: „бунга қарая, сал қолди-да!.. Бироз бундайроқдан кетганда тамом бўлар эдим...“ Броқ ўртоқлари унинг сўзига унча қулоқ солишмас эди.

Шундан кейин Куликов яна диққат бўлиб: „Бугун бўлмаса эртага, барибир ўққа учман. Бу балодан омон қолиш сра ақлга тўғри келмайди“ деб ўйлар эди.

Шундай бўлса ҳам, Алексей Куликов иккинчи жангга, яна омон қоларман, деган умид блан кирди. Яна унинг кўз олдида ўлим гавдаланиб турар эди. Далада югуриб борар экан, куз япроғидай титрар, бўйинини ичига тортган, кўзларини юмган ҳолда, ҳарбир ўқ овозидан, ҳарбир снаряднинг портлашидан чўчиб тушар ва ҳамон ўлимни кутар, „ўладиган бўлсам, тезроқ ўла қолсам эди“ дер эди.

Танҳолик ўз-ўзидан бирданига йўқолди. Алексей Куликов, дар'ёдан ўтиладиган жойда, дарахтнинг тагида ётганида, немислар шу ерни бомбардимон қилдилар. Куликов „илгари ўлмаган бўлсам, мана энди тамомам бўлдим“ деб қўйди.

Бирданига гувуллаган товуш эшитилди: — бизнинг аэропланлар! — Куликовнинг ёнида ётган бир киши жуда қувониб кетди.

Куликов кўзини секин очди. Кўмкўк осмонни кўрди. Осмон баланд, чексиз ва шундай кўкки, худди шу бугун учун алоҳида ҳавсала блан бўяб қўйилгандай. Мана шу осмонда бизнинг аэропланлар учиб, немисларни қийратар ва Куликовнинг жонига ора кирар эди.

Ғалати бир жимлик чўкди. Фақат сув қирғоққа урилади, дарахтлар ғичирлайди. Бутун ер, дар'ё, кишилар — ҳамма осмонга кўз тиккан. Осмонда жанг қизимоқда. Моторлар гувуллайди, қизил ўқлар ҳар ёққа учади. Куликов худди тепасида „Хейнкель“ аэропланининг тор-мор бўлганини кўриб қолди. Аэроплан худди гугурт қутидай мажақланиб кетди. Аввал бир қаноти, сўнгра иккинчи қаноти отилиб кетди. Шу пайтда бирданига оппоқ парашют очилди. Куликов „қочиб қутилармикан-а, итвачча“ деб улгурмасданоқ, парашют бирданига маш'алдай ёниб, дар'ёнинг нариги юзига тушди.

— Ҳа, ана! — деб қичқирди Куликов қувончдан ўзини йўқотиб — ана! Адабингни едингку, газанда! — деди ва турган ерида ҳатто

ўйинга тушди. Бошқа „Хейнкель“ лар қўрқиб, ғарбга томон қочганларида эса, Куликов „қаёққа, қаёққа қочасан? Уринглар, қўйманглар!“ деб қичқирар эди.

Шундан кейин Куликов жангда атрофига қарайдиган, қулоқ соладиган бўлди. Шундан кейин кўзини юммайдиган, қулоғини беркитмайдиган бўлди. Илгари ҳарбир ўқ товушини эшитганида, чўчиб тушар эди. Кейин эса, ўқни бизникилар отаётирларми ёки немисларми — фарқ қиладиган бўлди. Бизникилар қанча кўп ўқ отишса, Куликов шунча суюнар ва кўнглидан қўрқув кўтарилар эди. Энди у каттакон жанг майдонида ўзи танҳо эмас. Куликовнинг жонига ора кириш учун қанчадан қанча куч тўпланади-ахир!

Бирданига унинг тепасидан бир нарса ҳуштак чолиб ўтди. Куликов унинг нима эканини ҳатто билолмай ҳам қолди. Ўқ қумга тегиб, чанг чиқаётганини кўрди. Ёмғир томчилари ховузга тушаётгандай кўринар эди. Ўқ борган сари кўп ёғила бошлади. Куликов дарахтларнинг шохи синиб тушаётганлигини, арчанинг барги ёнидаги қум тепа устига тўкилаётганлигини кўриб турар эди. Бу ўқлар олдидан ва орқасидан, ҳар томонидан Куликовга яқинлашар ва сиртмоқ бўлиб бўйнига тушадиган, бу сиртмоқдан у асло халос бўлолмайдигандай кўринар эди.

Бизнинг артиллерия кўп ўқ отаётганлигидан Куликовга фойда йўқ, чунки душман

автоматчиси ёғдираётган ўт, сиртмоқ бўлиб борган сари унинг бўйнига яқинлашмоқда эди... Бирданига душман автомати худди нафаси ичига тушгандай жим қолди.

Дарахтларнинг шохи ларзадан тўхтади, қумга ўқ тегиб чангишдан қолди. Куликов секин ёнига қараса, нарида ётган шериги кулимсираган ҳолда, милтиғига ўқ солаётир.

Куликов ҳайрон бўлиб, назокат блан:

— Автоматчини сен отиб ташладингми? — деб сўради.

— Мен, — деди қўшниси кибр блан — қалай? Тузукми?

Шундан кейингина Куликовнинг эсига ўзининг ҳам милтиғи бор эканлиги тушди. Мана милтиқ. Куликов шу дамгача милтиғи тўғрисида ўйламаган эди. Кечаги жангда ҳам милтиғини хаёлига келтирган эмас. Давлатнинг нарсасини ташлаб кетиш мумкин эмаслиги учунгина уни олиб юрар, лекин шу вақтгача битта ҳам ўқ отмаган эди.

Энди милтиқни бутун бало қазоларни даф' қиладиган нарса деб билиб унга ёпишди ва отабошлади. У ҳечнарсасага қарамасдан, гарчи қўли титраб турса ҳам, шошилиб ўқ узар ва шу блан гўё кампирлар ўзини аласлагандай, атрофига олов ёғдирар эди. Куликовнинг назарига энди унга ҳеч нарса, ҳатто ўлим ҳам яқинлашаолмайдигандай кўринар эди.

Шу онда, тепасида турган командирнинг:

— Нега ўқни нобуд қилаётирсан? Қаёққа

ўқ отаётибсан? Бирон кишини кўрдингми?—
деб сўраган товушини эшитиб қолди.

Куликовнинг қўлидан милтиғи тушиб кетди.

Командир униёғ ёнига ётиб афтига тикилди.
Қумда ги.льзалар сочилиб ётар эди.

— Қўрқаётибсанми? — деди командир.

— Ҳа... — деди иқрор бўлиб Куликов ва
ҳозир командир уришиб беради деб ўйлаб
қунишди. Лекин командир индамади, бир пас
туриб:

— Дастлабки вақтда шундақа бўлади,— де-
ди.

Алексей Куликов бу иккинчи жангдан ҳам
эсон-омон чиқди. Яна омон қолди. Бунга ўзи
ажабланар эди. Кечқурун командирнинг олди-
га келиб, оғирлигини гоҳ бир оёғига гоҳ иккин-
чи оёғига солиб:

— Ўртоқ лейтенант, сизнинг фикрингизча
битта одамни ўлдириш учун қанча металл ке-
рак бўларкин? — деб сўради.

Командир унга ажабланиб қаради, сўнгра ил-
жайиб жавоб берди:

— Қўрқоқ одамни ўлдириш учун битта дай-
ди ўқ кифоя. Дадил одамга эса, бир тонна
металл ҳам кам.

Куликов бу гап тўғрисида узоқ ўйлади.
Кимки жангда ўйлашга тўғри келмайди деса,
ундай одам ҳеч қачон жангда бўлган эмас.
Жангда киши ўйлайди, фикр бу ерда тез иш
кўради, кўз ўтқир бўлади.

Куликов кейинчалик пайқасаки, қўрқоқ киши

пашшадан ҳам тез ўлар экан. Ўқнинг келиши я'ни ўлимнинг келиши ҳам малум қонунга қараб бўлади, демак мана шу қонунни билиш керак. Қўрқоқ киши ўқ ёғилиб турган вақтда ўзини уёқдан-буёққа уради, ҳечнарсани кўрмайди ва ўққа учади. Ўқ ёғилиб турган жойда ётади, бетартиб ўтаётган ўқлар остида эса, ваҳимага тушиб югуради. Қўрқоқ кишининг милтиғи бўлса ҳам барибир қуроли йўқдай. У ўққа қарши ўқ отмайди. У жангчи эмас, ўққа нишона.

Алексей Куликов қўрқоқларнинг ўлганликларини кўрганида ҳаммавақт: „Одам хўб заиф нарса бўлади-да, даладаги қуруқ ўтдай гап. Сал шамол эдим, йўқ бўлади қолади“ деб ўйлар эди.

Бир куни Алексей Куликов, анчайин бир ярасини боғлатиш учун медсанбатга борганда сержант Чернов деган йигитни кўриб қолди. Бу одам тўғрисида шу куни бутун полкда дув-дув гап юрган эди. Бу сержантнинг а'зойи баданида соғ жойи қолган эмас, ҳаммаёғидан қон оқар эди. Шундай бўлса ҳам бу йигит душман блан жанг қилаберган. Немислар уни ўлдираолмаганлар.

Куликов унинг жароҳатларига эҳтиром блан назар ташлади ва ҳайрон бўлиб бош чайқади. „Бу қандай одам эканки, шунча ўқ еб, омон қолибди?“ деб уни ушлаб кўргуси келди.

Чернов эса, похол устида ётар экан, ғижиниб.

— Ёлғон! Ёлғон, тузаламан! Ёлғон! — деб қичқирар эди. Куликов буни фаҳмлади ва ўзича: „бу, ўлим блан олишаётир. Одам заб юракли бўладида“ деб қўйди ва врачдан:

— Тузалиб кетармикан? — деб сўради.

Тузалади, — деди врач ишонч блан — яна жанг ҳам қилади.

Бу ходисани кўриб Куликов шу қадар ҳайратда қолдики, санбатдан қайтиб келганидан сўнг, бу тўғрида ўртоқларига узоқ гапирди.

— Мен сенга айтсам, одам ўзи заиф бўлади-ю, лекин юракли бўлса, ҳеч ҳам ўлдириб бўлмас экан деб қўйдим. Агар ўлмайман десаңг ўлмаслик учун курашиш керак экан. Дushman сенга ўқ отса, сен ҳам унга ўқ от. Кимнинг қўли юқори келишини ўшанда кўрасан.

Куликов ёнига қараса, сўзига политрук қулоқ солиб турган экан. Ҳижолат бўлди.

— Мен, энди, ўртоқ политрук, билганимча гапираманда... Шундай эмасми?

Политрук унинг сўзини мақуллаб:

— Шундай ўртоқ Куликов, — деди.

Политрук ўртоқ Званцев ротага яқинда келган эди. Илгариги политрук Мирский деган киши бўлиб Куликов хушламас эди. У одам нуқул ўлим тўғрисида гапирар эди. Жангчилар разведкага борса ҳам, ойғоқчиликка борса ҳам, ўша политрук: „сизлар ўлимга бораётибсизлар, ўртоқлар, лекин ўз вазифаларингни шараф блан бажаринглар“ дерди. Рота атакага борса, асабий бир ҳолатда: „ўламиз,

Ўртоқлар, бизнинг ишимиз ҳақ, ҳаммамиз ҳам ўламиз, лекин душманга йўл бермаймиз“ деб қичқирар эди. Унинг айтадиган гапи шу — ўламиз. Бу гапни эшитгач, ҳарбир кишининг назарига ўлим унинг атрафида айланаётган ва уни излаб юргандай кўринар эди.

Мирский ўзи тўғрисига келганда: „мен ўлимдан нафратланаман“ дер эди. Броқ, Куликов ичида кулиб: „йўқ ўртоқ, сен ўлимдан нафратланадиган бўлсанг, ўлимни ўйлама, ўлимдан қўрқма, ҳа деб ўлим тўғрисида гапирмай жанг қил. Модомики, ҳа деб ўлим тўғрисида гапирар ва бақирар экансан, сен ундан эмас, ўлим сендан нафратланади. Фикр-ёдинг ўлим бўлиб қолган, тириклай кафанга кирганга ўхшайсан, шу юрак блан урушиб бўладими?“ дерди.

Ўлимнинг қаршингда туришига кўникиш мумкин эмас, лекин чидаш мумкин. Куликов мана шунга чидайдиган бўлиб қолди. У ўлимга макр ишлатадиган, уни алдайдиган, ундан қўрқмайдиган ва бориб-бориб уни сра ўйламайдиган бўлди. Ўлим тўғрисида ўйламай қўйганидан кейин жуда енгил тортди, кун кўриш, жанг қилиш осон ва ўқ унинг ёнидан ўтиб кетадиган бўлиб қолди.

Ҳадемай, Мирскийни ишдан олиб, қаёққадир юборишди. Асабий касал бўлиб қолган экан. Бу ротага политрук қилиб Званцевни таъинлашди. Бу одам ўлим тўғрисида эмас, кўпроқ ҳаёт ва ғалаба тўғрисида гапирар эди.

Ўзи ёш, хушчақчоқ, тинмас ва ниҳоятда гапга уста йигит. Ғалаба қозонганимиздан кейин кўрадиганимиз эркин, бахтиёр ва мусаффо ҳаёт тўғрисида шу қадар чиройлик гапирар эдики, бу ҳаёт учун жонингни фидо қилсанг ҳам арзийди.

Куликов мана шу ҳаёт тўғрисида кечалари ўйлашни яхши кўрар эди. Хаёлида у, қишлоғига, дар'ёнинг у томонларига, адрларга, ёш ўрмонларга боради.

... Август ойида бугдой заб етилади-да, отхонадаги отларни айтинг. Хотинининг олтин қўллари, қизчасининг кўк кўзлари! Бу кўзлар шундай кўкки, аста айтиб бўлмайди! Куликов уйига қайтиб боради. Уни бутун қишлоқ қарши олади. Колхознинг ҳавлисига ҳамма йиғилади. Қайинлар остига столлар қўйилади... Нақадар бойлик. Ана ғаллаю! Ана паррандалару! Ана суту! Хотини унга қўлини узатади... Унинг олтин қўллари юмшоқ, иссиқ...

Алексей Куликов бош силкиб, — яшашни истайсанми, яшаш учун кураш! — деди.

АЛЕКСЕЙ КУЛИКОВНИНГ ҒАЗАБИ ЖЎШ УРДИ

Урушга қадар Алексей Куликов ҳечким блан иши йўқ, жимгина юрадиган ва ўзининг ерига ниҳоятда меҳр қўйган бир одам эди. Гарчи ёш бўлса ҳам кексалар у блан улфатчилик қилишдан тортинмас эдилар. Унинг та-

ланти бор, ерни тушунар эди. Ерни ўзича, дехқонларча тушунади, чунки ҳарбир киши ҳам ерни ўзича англайди. Инженер учун ер ма'дан кони, кўмир, олтин; бинокор учун эса, тупроқ; денгизчи учун соҳил. Куликов учун ер буғдой, арпа, боғ, чорбоғ ва ҳайвонлар учун ем-хашак эди.

Куликов узоқ вақтларгача ҳозир ер буғдой-поя эмас „ўт очиш позицияси“, боғ эмас, „батальон командирининг команда пункти“ эканлигини ўзлаштираолмайди. Куликов ўзининг ёшгина взвод командири ба'зан қон қилиб юборгундай бўлар эди. Куликов командирга доклад қилиши керак бўлган вақтда:

— Ўртоқ младший лейтенант, буйруғингиз бажарилди. Чорбоғга бориб капитанга, тўплар буғдойпоядан жўхориюяга олиб ўтилганлиги тўғрисида малумот бердим, — дер эди.

Взвод командири бу хилда докладни эшитганида та'би хира бўлар эди. Аввал чидам блан, кейин эса, ҳаяжон ичида ва жаҳли чиқиб Куликовга ҳарбий тилда қандай гапириш керак эканлигини тушунтириб берарди. Куликов унинг сўзига қулоқ солади-да, энтикиб нафас олади. У, шундай яхши одамни — взвод командирини хафа қилганига, ҳарбий тилни шу вақтгача ўзлаштираолмаганига диққат бўлар эди. Ҳаммадан ҳам кўра, буғдойлар оёқ ости бўлаётганлигига тажанг бўлар эди. Тўплар жўхорини пайхон қилади. Кунгабоқарлар эзилади. Уруш.

Бизнинг қўшинларимиз буғдойнинг кони бўлган мамлакатдан чекинганликлари Куликовнинг эсида қолиб кетди. Куликов жуда ҳам бўлиқ, олтиндай сапсариф буғдойнигина кўрди ва бу кўнглидан сра чиқмас эди. Дала шамолида тебраниб ўроқ тушувига мунтазир бўлган ва бошоқларидан доналари тўкилган буғдойлар эсидан чиқмайди. Ана шу буғдой аввал хўп оёқ ости қилинди, сўнгра эса, душманга қолмасин учун ўт қўйиб юборилди. Ана шу вақтда кўтарилган аччиғ тутун ва жизғин ҳиди Куликовнинг думоғидан сра кетмас эди.

Алексей Куликов жуда кўп шаҳарлар ва қишлоқлардан ўтди. Ҳар ерда одамлар урушга қадар озода, ўзига тўқ яшаганликларини кўрди. Днестрнинг цариги юзидаги Каменец-Подольскдаги уйлар похол блан ёпилган ва худди олифта қизлардай оро берилган: ортиқ жойлари қирқиб ташланган, лозим бўлган ерлари сочдай ўриб қўйилган, ба'зибир жойлари жингалак қилинган. Ҳақиқий сартарош қиладиган иш. Буг дар'ёсининг нариги юзи токзор, ҳарқайсиси бир пуддан келадиган тарвузлар етишади, қовоқларини битта одам кўтараолмайди. Молдаванларнинг уйлари пишиқ ғиштдан солинган. Булғорлар қалампирни худди маржондай ипга тизиб деразаларнинг устига осиб қўядилар. Днепрнинг нариги юзи қора тупроқ, сер ҳосил ер, қишлоқлари жуда катта-катта, уйлари эса, ҳаворанг пушти, сар-

гимтил оқ бўёқларга бўялган... Украинлар жуда озода ҳаёт кечиришади. Уларнинг уйларидан ўрилган пичан ёки аллақандай бир нарсанинг димоғга хуш келадиган ҳиди анқиб туради. Одамлар жуда батартиб ҳаёт кечиришган. Ҳамма бой. Куликов бу эркин ҳаётнинг изини ҳар ерда кўрди. Кишилар бу ҳаётнинг барбод бўлаётганлигига қараб йиғлашар эди. Куликовнинг эса, юраги ғазабдан жўш урар еди.

Куликов бошини қуйи солиб, тутун ва қурум орасида йўл босар, қудуқлар ёнида турган хотинлар унинг кетидан ғамли назар ташлаб қолишар эди. Бу хотинлар индашмайди, қичқиришмайди ва йиғлашмайди, фақат унинг кетидан қараб қолишади. Куликов эса, буларнинг шу кулфатларига ўзи сабабчи бўлгандай юраги эзилиб, йўлида давом этар эди.

Тўғри, бу кулфатларга у сабабчи бўлди. Халқ олдида у катта гуноҳкор эди, чунки яхши уришмади. Иш ўнгидан келмай, қисм қамолга тушиб қолганида, Куликов ҳам бошқалар сингари милтиғини ташлаб боши оққан томонга қочган эди. Ўртоқлари блан бирликда жўхориپояга кириб уч кечаю-уч кундуз ётди. Ниҳоят очлик жонларидан ўтиб, катта йўлга чиқдилар.

Улар жўхориپоядан чиққанларида оёқ яланг, қуролсиз эдилар. Уларнинг атрофида ва бирнеча чақирим олди томонларида тутун кўтарилар, қанд заводлари, тегирмонлар, қиш-

лоқлар ёнар, йўл бўйларида, осилган колхозчиларнинг гавдалари турар, уларнинг кўкариб кетган оёқлари майсага тегар-тегмас тебраниб турар эди.

Куликов ўзининг ўртоқлари блан бирликда ғарот қилинган қишлоқларда нон сўраб, немис патрульларидан қочиб, бернеча кунлар йўл юришди, лекин ўзимизникиларга етишолмас эдилар. Бир куни ўртоқларидан бири йўл азобига бардош беролмай, йўл бўйидаги тошнинг устига ўтирди-да, қонаб кетган оёғини кўрсатиб:

— Бўлди энди, мен ҳечқаёққа бормайман, барибир Русия хароб бўлди, — деди.

Куликов жавоб бермади. Бир пас турди, ўйлади-да, ўзи якка, орқасига қарамай кета берди.

У, Русияга нима бўлганини, бизнинг қисмларимиз қаерда эканини, немислар қаерга бориб қолганлигини билмас, лекин кўнгли гувохлик бериб турар эдики, Русия хароб бўлмайди. Куликов ўз қисмларимизга етиб олиш керак эканлигини аниқ билар ва шунинг учун йўл босар эди.

У, катта йўлдан аллақачонлар четга чиқиб кетган, қишлоқлардан, ўрмондаги сўқмоқлардан баланд-баланд ўсган кунгабоқарлар орасидан тушган қишлоқ йўлларида борар ва мумкин қадар қишлоққа кирмасликка ҳаракат қилар, фақат қоронғи тушгандагина бирон қўрғончанинг четига келиб, энг четда турган

уйнинг деразасини аста тақиллатар эди. Иш қилиб немисга дуч келиб қолмаса бўлди, рус кишиси эса, ҳамма вақт бир бурда нон, ётиш учун бир қучоқ похол беради.

Бир куни қиём вақтида кичкина бир қишлоққа кириб борди. Ниҳоятда оч бўлганлиги учун бир уйнинг деразасини тақиллатди. Ёш, чиройлик қадди-қомати келишган бир хотин эшикни очди. У дастлаб Куликовнинг вожоҳатини кўриб қўрқиб кетди: соқол-мўйлови ўсган, сочлари тўзиган эди. Сўнгра уйга олиб кириб ўтқизди ва овқат қилиб бериш тараддудига тушди.

Куликов аввал шошиб, кейин эса, бир қадар тўйганидан сўнг қишлоқ таомилини эслаб, меҳмондай шошилмасдан, одоб блан овқат еяр экан, хотин ҳали ҳозир бу ерга немислар келмаганлигини, лекин шундай бўлса ҳам, одамлар ниҳоят даражада қўрққанликларини ва бу қўрқув орқасида кун кўраолмасликларини айтиб берди. Куликов сут ичар экан, унинг шикоятларини — бева қолган хотиннинг ғам-ғуссасини тинглар ва унга раҳми келиб, бош чайқар эди. Ҳақиқатан бу урушда энг кўп жафо, тавуқ ҳамда хотинларнинг бошига келади. Товуқларни немислар сўядилар, хотинларни эса, ҳақорат қиладилар.

Куликов сутни ичиб бўлиб, оғзини енги блан артди ва деразага қаради. Қуёш ҳали тиккада эди. У хотинга қуллик қилиб:

— Раҳмат, синглим, энди мен кетай, — деди.

Броқ, хотин унинг қонаб кетаётган оёқларига қараб, бош чайқади.

— Қаёққа борасиз, манзилингизга етаолмайсиз, — деди ва ерга қараб ўзи-ўзидан уялгандай яна деди — қолинг шу ерда. Эрим йўқ. Уйда эркак киши бўлмагандан кейин хотин кишига қийин бўлади. Хўжалик барбод бўлади.

Куликов тикка туриб қолди — уй иссиқ жуда ўтиришлик, ҳануз боршч ва жавондаги олманинг ҳиди анқиб туради. Полга ялпизми ё бошқа бирон хушбўй ўтми ёйилган.

— Хўб, — деди Куликов.

Қоронғи тушиб хотин сигир соққани чиқиб кетганда, Куликов папирос чеккани эшикнинг олдига чиқди. У энди, соқолини тараган, бошқа ички кўйлак кийган. Хотин унга ўз эрининг кўйлагини берган эди. У, папирос чекиб, эшик олдида турар ва ҳавлига кўз ташлар эди. Ҳавли жуда жойида, полизи эса, хилагина катта эди. „Карамни қарая, худди кумушдай“ деди ўзича. „Қўрани тузагиш керак экан“ деб кўнглидан ўтказди. Унинг учун ҳозир атрофида на уруш. на ўлим ва на қон — ҳечнарсая йўқ эди.

У ҳавлига тушиб, солмоқ блан, худди ҳавлининг эгасидай қадам ташлаб юрди. Ҳавлидаги нарсаларни ушлаб кўрди. Бу нарсаларнинг ҳаммаси унга таниш, ўзи кўриб, ишлатиб юрган нарсалар. Ўроқни қўлига олиб, „ўт ўриш керак эди“ деб қўйди. Уни дарҳол ўзи кўрган, билган деҳқонлар олами ўраб олди.

Оғилдан иссиқ ҳовур чиқиб турар эди. Куликовнинг юраги ғубиллаб, қўли қичиди...

Шу кеча Куликов қорни тўйиб, озода кийимлар кийиб, бировнинг пар тушагида ётди. Хотин уйқусирар ва тасодифан йўлиққан бахтига хурсанд бўлиб, жилмаяр эди. Алексейнинг уйқиси келмади. Уй иссиқ бўлганлигиданми, ёки оёқ остидаги ўтнинг хушбўй ҳиди анқиб турганлигиданми, Куликов ухлайолмас эди.

Алексейнинг эсига хотини, болалари ва ўртоқлари тушди. Булардан қайсибири тирик экан? У, Пенза далаларини, қумлоқларини эслади; „овқат ейдиган кўпу, жанг қиладиган озга ўхшайди“ деб ҳар замон дўнғиллаб қўядиган рота старшинаси кўзига кўриниб кетди; чорраҳалардаги дор ёғочлари, ундаги майсага тегиб турган кўмкўк оёқлар кўз олдига келди ва „мен бу ерда, бировнинг кўрпасида ётибман-а, деб қўйди. Далаларни, қишлоқларни қоплаган тутун, куйиб қорайган ерлар, набуд бўлган экинлар кўзига кўриниб кетди. То туғилиб ўсган ерлари ёнишдан тўхтамас экан, Алексей Куликов ҳечқачон ором ололмайди.

У секин ўрнидан турди, хотинни уйғотиб юбормаслик учун оҳисталик блан кийинди ва эшик ёнига бориб, секин „хайр, синглим, менинг ҳақимда ёмон фикрга келма“ еди-да, чиқиб кетди.

У очиқ ҳавога чиқиб жуда енгил тортиб кетди.

Унинг қаршисида яна тутун ва қон босган,

рус кишиси кўп мартабалар юрган йўл ётар эди. У яна тутун босиб кетган қишлоқлар, куйиб кул бўлган уйлар дорёғочлари ёнидан ўтди. Хотинларнинг кўз ёшлари, болаларнинг чинқириши унинг юрагини эзиб юборар эди. Ўлим олдидаги бу фар'ёдни Куликов ҳечқачон эсидан чиқармайди.

Куликов ҳалол, ақллик, оқ кўнгил ва соф виждонлик бир мужик. У ҳар нарсага эҳтиёткорлик билан муомала қилишга ўрганган. Ҳаманинг кўнглини билишга ва ҳечкимни хафа қилмасликка тиришиб, ҳаркимнинг сўзига охиригача қулоқ солишни яхши кўрар эди. У ёнғин ва ўликларни кўрганида, бу ўша ота-боболари айтган уруш эканлигини англаган эди. Лекин болаларни нима учун ўлдиришади? У оппоққина бир қиз боланинг ўлиги тепасида турар эди. Буни ўтиб кетаётган бир немис отиб ташлаган Нега? Нима учун? Куликов, менинг Анюткам ҳам шу кунга тушганмикан деб ўйлаб қўйди.

Бир ерда немислар кооперативни талаб, яшиқлар, бочкалар ва газламаларни танкка юклайётганликларини кўриб қолди. Шунда Куликов илгари ҳукуматга ғалла топширилганда, Сельпога келганини, прилавкага суяниб, Иван Радионович билан жиддий гаплашганини хотирлади. Иван Радионович мис бандлик кўз ойнагини тақиб, прилавка остидан заказлар дафтарини олди. Куликов эса қишга пўстин тиктирмоқчи эканини, хотинига марки-

зет, мактабга борадиган ўғлига кийгиз этик керак эканлигини айтди.

— Маркизет ва'да қилолмайман, — деди Иван Радионович — лекин қўлимиздан келганича ҳаракат қиламиз...

Мана энди немислар маркизет, мовут ва кийгиз этикларни талаб кетишмоқда. Улар эшикни бузишган, қулфни синдиришган, тоқчаларни тор-мор қилишган. Куликов яна тушунаолмас эди. Бундай қилишга немисларнинг нима ҳаққи бор экан? Ахир бу нарсалар бизники, меники-ку!

Куликов немислар вайрон қилган туғриқхона ёнидан ўтиб қолди. Гарчи ҳозир моврути бўлмаса ҳам, туғриқхонага кирди Қандайдир бир куч уни тортар эди. Тугриқхонанинг бутун деразалари, жиҳозлари емирилган. Ерда похол, гўнг ва лой уйилиб ётади. Куликов ҳамма палаталарга кирди. У ниҳоятда дарғазаб, кўзлари чақнар эди. Бир палаткага кирганида, чидайолмай, кўзидан ёш чиқиб кетди. Бу ерда болаларнинг кроватлари турар эди. Бу кроватлар янги туғилган болаларнинг кроватлари эди.

У чит кўйлак кийган қиз боланинг жасади устида тургандай, бу ерда бўш кроват ёнида ҳам бошини қуйи солиб узоқ туриб қолди. Шунда хотини тўнғич ўғлини туғиб ётганида касалхонага келганини эслади. Эрта баҳор, тонг маҳали эди. Доктор чиқиб уни қутлади ва папирос чекиб:

— Учучи бўлар-а?—деб сўради кулиб.

— Йўқ, — деди Куликов — ўзимга ўхшаган деҳқон бўлади.

Шу куни ҳаво илиқ, ҳаммаёқдан шод-хуррамлик овозалари эшигилар, қушлар сайрар, эшик олдида турган саман отлар кишнар эди. Аравага сапсориг олтиндай похол тўшалган, бунини янги туғилган бола аравада силкинмасин деб тўшаган эдилар.

Куликов бола кровати ёнида туриб, биринчи марта ўлароқ, ўйлади: юртимизда ҳаёт нақадар гўзал эди! Хотининг туғадиган бўлса — касалхона, боламни ўқитаман десанг — мактаб, уруғлиқни тозалайман десанг — лаборатория, баҳорга тракторларни тузатаман десанг, — МТС бор эди!

Немислар Алексей Куликов учун қийматли ва яхши кўринган нарсаларни, у одатланган, ўрганиб қолган ҳаётни барбод қилдилар. Йўқ, бу ота-боболар айтган уруш эмас, бу душман, ота-боболардан эшитган душманга ўхшамайди. Алексей Куликовнинг ғазаби жўш уриб кетди... Уни ғазаблантириш қийин, лекин ғазаблантирган кишининг шўри қурийд.

Бир куни ҳаво айниганлиги сабабли, бир уйга кириб узоқ ўтириб қолди. Ўрта ёшлардаги улугвор уй эгаси бир кечга уйдан жой берди. Ташқарида ёмғир ёғаётир, ҳаво совуқ. Куликов жуда кўп йўл юрган, яна узоқ юриши керак. Шунинг учун унинг ўзи ҳам кетмоқчи бўлмасада, сипоҳгарчилик қилди.

Ҳозир шунақа замон, сизларга малол келар, демоқчи бўлди. Икковлари замоннинг ёмонлиги, ҳаммаёқ вайрон-валангор бўлгани ҳақида аста-секин гаплашиб ўтиришди.

Бирданига эшик тақиллади, ойна синиб тушди — немис келди. Булар одамга ўхшаб бировнинг уйига одоб блан киришмайди, ҳаммаёқни бузиб, синдириб киришади. Улардан бири уйда тимискиланиб кетди. Иккинчиси устал ёнига чопди. Учинчиси эса, уйнинг эгасига қараб:

— Чик, чиқ! — деб эшикни кўрсатди.

Уй эгаси немиснинг нима деяётганлигини дастлаб тушунмади. Фақат бир бало бўлишини сезди, лекин нимадан иборат эканлиги малум эмас эди. Немис борган сари ғазабланиб „чиқ!“ деб қичқирар ва тўппончаси блан эшикни кўрсатар эди. Уйнинг эгаси шундан кейингина англадики, уни уйдан кўчага қувиб чиқармоқчи. Уй эгаси гаранг бўлиб қолди. Ахир бу уй унинг ўз уйи-ку. Балки немислар бу уй унинг ўзига қарашли эканлигини билишмас? Унинг ўз уйи эканлиги бутун қўни-қўшниларига малум, ахир! Мана, уйга янги кўчиб келган вақтида бобоси олиб келган санам бурчакда осилиб турибди. Ана, Ромна бозоридан сотиб олган сандиғи, мана кўрпа, стол, деворларга осилган суратлар. Ҳаммаси уники, унинг хотинига қарашли нарсалар. У ўзини, суратни ва санамни кўрсатиб немисга тушунтирмоқчи бўлди. Броқ немис ғазаб блан „чиқ!“

деди-да, эшикдан ташқарига итариб юборди. Уни ўз уйидан тўғридан-тўғри ҳайдади.

У орқасига қараб Куликовнинг кўзига кўзи тушди. Куликов шундай ғазаб блан қараб турар эдики, немис шошиб қолди.

— Русмисан?—деди немис.

— Ҳа, русман,— деди Куликов ғурур блан.

— Русман— деди яна қайтариб.

— Рус—ит. —деди немис ва Куликовнинг бошидаги меҳмон қилган ёш хотиндан хотира бўлган телпақни тортиб олиб ўзи кийди —Русга ҳеч нарса керак эмас. Рус —ит, — деди ва мамнуният блан кулди.

— Ўзинг итсан, — деди Куликов. Уни ҳам эшикдан итариб ҳайдаб чиқаришди.

Тун қоронғи, ёмғир томчилаб турибди. Уйнинг эгаси қўранинг ёнида йиғлаб турар эди. Зотан у йиғлаётгани йуқ. балки жўш урган ғазабдан тишини гижиллатаётганлигини Куликов англади. Ўз уйингдан ҳайдаб чиқарилишдан ҳам оғирроқ алам бўлмайди. Ёмғир қуяр эди.

Куликов уй эгасининг ёнига келди ва секин:

— Буларни ўлдириш керак, ҳаммасини ўлдириш керак, —деди.

Уй эгаси бирдан унга ўгрилди. Одамларга ишонмай қўйганиданми, ё бўлмаса аламини олиш учунми ғазаб блан:

— Сенга нима? Сенинг пензаликларингга нима алоқаси бор? Сенинг пензаликларинг немисларни ҳали кўргани йўқ-ку.

— Эҳтимол пензаликларга алоқаси йўқ-

дир,— деди Куликов хафа бўлиб. Кейин бир-данига қичқирди — юрак-чи, юракка нима дейсан? Менда рус юраги йўкми?

Алексей Куликов илгари ҳечқачон ўзида рус юрагими ё бошка юрак борлигини ўйламаган эди. Унинг колхозида руслар, татарлар, мардванлар бор. У ерда одамларга, қилган меҳнатига қараб баҳо беришар эди. Мана бугун немис унга „сеч рус—итсан“ деб айтди. Шунда Куликов ўзининг эркин юраги жўш уриб кетганлигини ва бу юракни таҳқирлаш, оёқ ости қилиш мумкин эмаслигини жуда яхши сезди.

У юракда ҳозирна шубҳа, на шафқат, на қўрқув бор. Унда фақат ғазаб жўш урар эди. Мана шу ғазаб унинг вужудини куйдирар эди.

Алексей Куликов эсда қолган ўша июнь куни кечқурун аскарликка кетар экан, бу урушни узоққа чўзилмайдиган, кузда ҳайвонларни ҳисобга олишдай тез ўтиб кетадиган деб ўйлаган эди.

Мана энди, узоқ йўл юрган Алексей Куликов ўзидан ўзи уруш қачонгача бўлишини сўрамас, фақат шуни билар эди: то немисни батамом маҳв қилмагунча, урушаберади.

Куликов немис патрульлари ёнидан ўтиб борар экан, улар бу одам рус солдати эканини, ўзларига қарши қаттиқ, ҳеч қўрқмасдан, раҳм-шафқатни билмай охиригача жанг қилишга аҳд қилган Куликов ўз қисмига томон кетаётганини билишмас эди.

АЛЕКСЕИ КУЛИКОВ БОТИР ЖАНГЧИ БЎЛДИ

Алексей Куликов қамолдан чиқиб, ниҳоят, юришда бўлган рота блан фронтга келганида, унинг фикри-ёди жанг қилиш бўлиб қолди. У, урушнинг биринчи кунларида қаттиқ хафа бўлган эди.

Бутун ротата янги, сапсариг, яхшилаб ёғланган милтиқлар улашилди. Куликовга эса эски, қўндоғи ёрилган, пачағроқ бир милтиқ тегди.

Ёшгина бир йигит ярқираб турган милтиғини силаб:

— Заб милтиғим бор-да! Акангнинг милтиғи!— деб завкланар эди.

Куликов эса ўзининг милтиғига қовоғини солиб қарар эди: қўндоғи ёрилган, затворининг ўзаги заҳа еган, қувурининг устидаги қопқоғи пачақланган. „Пачақроқ эканда!— деди Куликов ўзича — буни тозаласанг-тозаламасанг командирлардан гап эшитаберасан“.

Бўлим командири Куликовнинг та’би хира эканини пайқаб.

— Ҳа, ўртоқ Куликов, милтиғингиздан хурсанд эмасмисиз?— деди.

— Йўқ... Нега? Милтиғим ёмон эмас.

— Нега бўлмаса та’бингиз хира? Қани, менга берингчи,— деди ва милтиқни унинг қўлидан олиб кўрдида, ма’юс бўлиб кетди — 33537! Максим Спириннинг милтиғи. Дўстим Спирин.

Флорешть... Дубасара... Прут... Шунақа дар'ё бор.

— Мен борганман.

— Хм...— деди сержант ва ўйли бир ҳолда милтиқни ўйнай бошлади—Максим немиснинг калласига тушурганда қўндоғи ёрилиб кетган эди. Немиснинг бошида каскаси бор эди. Жуда қаттиқ жанг бўлган эди...

— Нима, Максим... ўлганми?

— Ҳа... ўлган.

Иккови ҳам жим қолди.

— Менга беринг,— деди сержант — бу милтиқни ўзим оламан.

Куликов секин:

— Иўқ, ўртоқ сержант, энди бермайман,— деди.

Куликов ана шундан буён пачақроқ милтиғини қўлидан қўйган эмас. Политрук жангчиларга рус қуролининг шуҳрати ҳақида гапириб Суворов лочинларини, октябрь баррикадаларининг қуроли бўлган найзалар, ўзидан-ўзи отиладиган милтиқларини, Сибирь партизанларининг ёғоч замбаракларини, Халхин-Голнинг танкларини эслаганда Куликов, худди шу пачақроқ милтиғи рус қуролининг шуҳрати ва традициясининг ифодаси бўлгандай милтиғини олар эди. Бу милтиқ блан ёмон жанг қилиш мумкин эмас, уни маломатга қолдириш — уят, жанг майдонига ташлаб кетиш ўлгудай гуноҳ. Бир вақтлар милтиғини ташлаб шериклари блан бирга жўхорининг

ичига кириб кетганига у ҳозир ҳайрон бўлар эди. „Ҳай, аблаҳ, аблаҳ!— дерди ўзига-ўзи — хоин, аблаҳ!“

Бир куни у сержантга:

— Агар мен ўлсам милтиғимни муносиб жангчига беринг,— деди.

Сержант кулмасдан:

— Хўп, муносиб жангчига бераман,— деди.

Шу вақтда Куликов Леонид Внуков блан жиддий бир нарса устида гаплашиб қолди. Булар қаттиқ жангдан сўнг дам олишмоқда эди. Ҳаммалари ювинишар, соқол олишар ва овқатланишар эди. Куликов ҳаммадан ҳам кўра, дар'ёни кўриб суюнар эди. У Днестрни, Днепрни, Бугни кўрган, лекин бу дар'ё ҳаммасидан ҳам яхши. У дар'ёлар катта, ҳайқириб оқадиган, суви муздек эди; бу дар'ё эса кичкина, жим оқади, жуда дилқаш. Бунда кир ювиш ҳам қулай. Ҳаммадан унда юзишни айтинг — роҳати жон. Ўз қишлоғингни, болалигингни ёдингга туширади...

Леонид Внуков дўнгда қовоғини солиб, букчайиб ўтирар эди. У, дар'ёга, чўмилаётган Куликовга ғамгин назар ташлар, гоҳ эснар, гоҳ уф тортар эди.

— Хўш мунча хуноб бўлиб ўтирибсиз, ўртоқ?— деди Куликов кулган ҳолда сувдан чиқиб — хотинни соғинманг, хотинлар бизни соғинишсин.

Куликов орқасини офтобга бериб Внуков-

нинг ёнига чўзилди. Ёзнинг сўнгги кунлари эди.

Внуков бу ҳазилга ҳам кулмади. Чарчаганлиги, тоби йўқ эканлиги, бундай ҳаётга ўрганмаганлиги, жанглар ва юрушлар қийнаб қўйганлиги тўғрисида нолиди:

— Жуда оғир уруш!— деди.

— Урушнинг енгили бўлмайди,— деди Куликов.

— Илгари қандай яхши яшар эдим,— деди Внуков ғиншиб — маишатим жуда жойида эди. Вазифам хўп боб эди...

— Ҳозир ҳамма мужикларнинг вазифаси бир — немисни ўлдириш.

— Районда мас'ул ишда эдим. Район ижроқўминнинг ишбошқаручиси эдим, нега мени аскарликка олишди?

Куликов кулиб юбарди.

— Иштахангиз жойидаку: Куликов немис блан урушсин, сиз қоғоз ёзиб ўтиринг эканда?

— Шу ишга мутахассис бўлсамчи? Менинг ўрнимга сизни ўтқизиб қўйишса эпполмайсиз.

— Мен идорада ўтирмайман ҳам. Шу гавдам блан идорада ўтирсам хотин-халочнинг кулгисига қоламан...

— Хайр,— деди Внуков уф тортиб — мас'ул ишдаги одам эдим, энди оддий аскарман. Ҳаммага итоат қилишим керак. Шу алам қилади.

— Менимча,— деди Куликов қовоғини солиб — урушда жангчи бўлишдан ҳам шарафлироқ иш йўқ.

Броқ Внуков унинг сўзига қўлоқ солмас эди. У ҳамон нолир, шикоят қилар эди. Унинг бировга ҳасрат қилгуси, йиғлаб кўнглини бўшатгуси келар эди.

— Уйимда озода кийиниб юрар эдим. Бир галстукнинг ўзидан қанча эди... Энди буни қара, кийимим ифлос... ҳаммаёғи доғ.

Алексей Куликов ирғиб ўрнидан турдида:

— Еч! Еч, дейман, итвачча! — деб бақирди.

Внуков қўрқиб кетди ва ҳайрон бўлиб унга қаради.

— Гимнастёркангни еч! Ана сув! Юв, кўйлагингни, итвачча. Биронта ҳам доғи қолмасин!

Шу тобда политрук Званцев Куликовнинг бу гапини эшитса, роса ҳайрон қолар эди. Бундан бирнеча ойлар муқаддам снарядлар тушиб турган вақтда ўлим кутиб титраган „тўпни буғдойпоядан жўхориюяга олиб чиқилди“ деб доклад қилган Куликовни ҳозир таниб бўлмас эди. Ўша Куликов ҳозир жангчиларга жангчилик шухрати, ҳарбий бурч, қизил аскарга хос ҳислатлар тўғрисида гапираётирми?

Йўқ, Алексей Куликов бошқача одам бўлиб кетган. Энди у раҳм-шафқатни билмайдиган, неча мартабалар ўқ остида қолган, дала шамолини кўрган, ўз вазифасини, шараф ва интизомни яхши биладиган ботир жанчи бўлиб қолди.

Бу хилда ўзгариб кетганлигига унинг ўзи ҳам таажжубланмас эди. У ҳамиша:

— Урушда ҳатто от ҳам кўникиб қолади, кўрдингми, пинагини бузмай баҳузур турибди,— дейишни яхши кўрар эди.

У, уришишга, жанг қилишга, жангни осойишта кутишга, ўлим ва қонга ҳеч ҳаяжонланмай қарашга, сўнгсиз походларга, кўчманчи солдат ҳаётига ўрганиб қолди. Энди пайтава ҳам унинг оёғини қавартирмайди, солдат этиги оёғини сиқмайди. Унинг бутун яроғаслаҳа ва бутун ускунаси устига яхши жойлашган, ҳеч нарса ортиқчалик қилмайди, тарақламайди. Шунча юк унга оғирлик ҳам қилмайди, чунки кераклик тошнинг оғирлиги йўқ. Шунинг учун Куликов булардан ҳечқайсисини ташлашни хоҳламас эди. Ўраб бўйнига осиб олган одеяли ҳам керак, чунки бунда кийимлари, ётадиган кўрпаси, қишда арақ, ёзда сув солиб олиб юрадиган Флягаси, НЗлик юк халтаси бор. Унинг плашч-палаткаси эса, ёмғир вақтларида жуда-жуда иш беради. Қандай қилиб булардан бирортасини ташлаб кетади?

Газниқобчи... Бу нарса ҳозир керак эмасга ўхшайди. Ҳозирча уни Куликов ястиқ ўрнида ишлатиб юрибди. Лекин буни ҳам ташламайди. Душман ниҳоят баджаҳл — газниқоб керак бўлиб қолади.

Лекин Куликов ҳамма нарсадан ҳам кўра, қўндоғи ёрилган милтиғини ва курагини қадр-

лар эди. Милтиқ тўғрисида гапириб ўтиришнинг ҳожати йўқ, чунки милтиқсиз жангчи — жангчи эмас, лекин узоқ вақт белига осиб юрган ва шу чоққача кўпда керак бўлабермаган курагининг ҳам зарур нарса эканлигини бир куни билиб қолди. Кичкинагина, эни 20 сантиметр бўлган тупроқ тепа Куликовнинг жонига ора кирди. Немиснинг ўқи шу тупроқ тепага тегиб, кучини йўқотган ҳолда Куликовнинг каскасини ялаб ўтиб кетди. Куликовга ҳечқандай зиён еткизмади. Шундан кейин Куликов катта жанг бўладими, ё кичик жанг бўладими, ҳужумга борадими ёки мудофаада ётадими — курагига ҳаммавақт иш топилар эди.

Ҳарбир ертўла, блиндаж, окоп, чуқурлик Куликов учун турар жойга айланиб қолади. Бу ерда ҳамма нарса жой-жойида туради. У ёнида милтиқ, бу ёнида курак. Яна бир ерда газниқоб, қисқаси, жангчининг бутун хўжалиги басаранжом туради. У худди ўз уйидай ўрнашиб олади. Гўё бу ерда бир ёки икки соат эмас, узоқ умр кечирадигандай иш тутарди. Сув сизиб чиқмасин деб, зовур кавлайди, бўлса похол, бўлмаса ўт олиб келади. Жангчи кўп ухламайди, шунинг учун оз ухлаган уйқуси уйқудай бўлиши керак.

Энди Куликов уздабуро, батартиб, командирларнинг буйруқларини тез ва қунт блан бажарадиган жангчи бўлиб қолди. Ёшлар ундан та'лим олар эдилар. Куликов ёшларга

кўп нарсани ўргатиши мумкин. Ўрмонда бўладиган жанг далада бўладиган жангга ўхшамайди ва худди шунингдек аҳоли яшайдиган жойларда буладиган жанг ҳам тамом бошқача бўлади. Куликов эса, бунақа жангларни кўп кўрган. Ёшлар унинг сўзига диққат блан қулоқ соладилар. Улар Куликовнинг сўзларига қулоқ солишлари ва уни иззат қилишлари керак. Чунки бу одам шунча жангларда бўлиб бурни ҳам қонаган эмас.

Тўғри, Алексей Куликов ҳали қаҳрамонлик кўрсатгани йўқ. Унинг шуҳрати мамлакатга ёйилмаган, Информация Бюросининг ахборотида унинг номи зикр қилинмайди. Агар Информация Бюросининг ахборотида Субботиннинг батальони бугун немисларнинг 8 та қаттиқ атакаларини қайтарди деб ёзган бўлса, атакани қайтарган шу жангчилар орасида Куликов ҳам бор. У ўз ўртоқлари блан бирга душмanning 8 та атакасига рўғара бўлган ва таб тортмаган. Агар ахборотда бизнинг жангчиларимиз қаттиқ жанглардан кейин аҳоли яшайдиган бир жойни ишғол қилдилар деб ёзган бўлса, тўла ишонч блан айтиш мумкинки, Алексей Куликов ҳам ўша ерга борган, кўчаларда жанг қилган, бутхона панжаралари орқасида туриб ўқ узган, томдан найза блан немиснинг кўкрагига урган.

Ҳечқандай қаҳрамонлик кўрсатмаганлигини Куликовнинг ўзи ҳам билади. У ба'зан шонли сохибқиронларнинг кўрсатган қаҳрамон-

ликлари ҳақида газетада бирор нарса ўқиса, „оббо лочинларей! Мана буларни ҳақиқий лочин деса бўлади. Одамнинг қўлидан шунча иш келадими-а!“ деб қўяр эди. Бошқалар эса, бунга жавобан „сен ҳам қаҳрамонсан, Куликов, жуда яхши урушасанку“, дейишса, Куликов бунга э’тироз билдириб „шу ҳам қаҳрамонлик бўлдими, мен ўз вазирамни ўтадим“ дер эди. Лекин Куликов ўз вазирамсини жуда яхши ўтар эди.

Куликов на орден, на соат, ҳеч нарса мукофот олган эмас, чунки агар Куликовни мукофотлаш керак бўлса, у вақтда, ўз вазирамсини Куликовдай яхши ўтаган бутун Қизил Армияни мукофотлаш керак бўлар эди.

Бир куни Куликов ертўлада ётиб, шундай деди:

— Биз мукофот олиш учун урушмаймиз, дўстим. Немисларни еримиздан қувиб чиқариб, илгаригидай бахтиёр кун кўрсак, бизга мукофот ўша. Менга бошқа мукофотнинг кераги йўқ.

Шунда ёш-қарри ҳамма у блан баҳслашди. Айниқса ёшлар унинг фикрига сра қўшилмадилар.

Жингалак сочли пулемётчи Митя:

— Мен орден олиш учун урушаётирман. Нима десанг деябер, мен орден олишни хоҳлайман. Орденни менга жасурлигим учун берилишини истайман. Орденга муносиб иш кўрсатганимдан кейин, беришсин. Буни мен-

га генерал ўз қўли блан топширишини хоҳлайман. Менинг орден олганлигимни уйдагилар билишсин...— деди.

— Уйдагиларми... Бу тўғри,— деди Куликов ўйланиб.

— Бу орден блан мен умр бўйи гердаиб юраман. Бу менинг иззат-нафсим.

— Менда иззат нафс йўқ...

Куликов бу гапни чакки айтди. Тез фурсатда ўзида ҳам иззат-нафс бор эканлигини билиб олди. Унда жангчилик иззат-нафси пайдо бўлди.

Бир куни политрук уларга нариги взводдаги снайпер Брискиннинг ҳар кеча овга чиқиб немисларни ўлдириши тўғрисида гапирди ва:

— Мана, кўрдиларингми, бизнинг взводда мана шундай лочин йўқ. — деди.

Мана шу гап Куликовнинг иззат-нафсига тегди. Унинг юраги ёнди. Шу кунидек, Брискинни қидириб топиб, унга узоқ тикилди ва ниҳоят:

— Брискин сен бўласанми? деб сўради.

— Мен бўламан, — деди Брискин.

Куликов унга ишончсиз бир назар ташлади — оддий бир йигит, бошқаларга ўхшаган битта бурнию, иккита қулоғи бор.

— Ҳар куни немисларни ўлдирармишсан, шу рост гапми?

— Рост гап,— деди Брискин илжайиб.

— Қанчасини ўлдирдинг?

— Букунги кунда жам’улжам 238 тасини ўлдирдим.

— Ҳа, ҳа...

Куликов анчагача жим қолди, ўйлади, сўнг-ра ўзгарган бир товуш блан,

— Ўргат! Илтимос қиламан, немисларни ўлдиришни менга ҳам ўргатиб қўй,—деди.

Куликов немисларни ўлдиришни ўргана бошлади.

Нима ҳам дейсиз: кўндоғи ёруғ милтиқ яхши чиқиб қолди. Максим Спирин уни бекор ўзига дўст тутмаган экан. Броқ, малум бўлдики, бир милтиқнинг ўзи кифоя қилмайди. Ундан ташқари ўткир кўз, эпчил қўл, маҳорат ва хунар ҳам керак экан. Куликов мана шу хунарни ўрганабошлади. У зўр ҳавсала ва қунт блан худди полеводлар курсида ўқигандай тиришиб ўрганабошлади. Иззат нафсдан бошланган бу иш жиддий тус олиб кетди. Сен отган ўқдан, сенинг қўлингдан йиқилган душманни ўз кўзинг блан кўриш катта бахт!

Мана шунга қадар Куликов ўз қадрини билмаган эди. У жанг майдонида жуда кўп одамлар уришаётганлигини кўрар эди. Бу майдонда битта одам нима деган гап. Битта одам каттакон бир машинанинг винтигина ҳам эмас, балки арзимаган бир куч. Лекин Алексей Куликов энди удабуро бир кишининг қадр-қийматини билиб олди. Битта одам бутун бир рота немисни қириб ташлаган. Ўзи

битта одам бўлса ҳам немисларга даҳшат солади. Немислар унинг калласини келтирган кишига пул ва'да қилишибди. Куликов немислар унинг ҳам қўл кучини сезишларини ўз варақаларида уни ҳам Брискиндай қарғашларини ва унинг ҳам бошини келтириб берган кишига мукофот ва'да қилишларини хоҳлаб қолди. Қизиқ, унинг бошини келтирган кишига неча пул ва'да қилишар экан?

Уларнинг роталарида бўлган ҳарбир снайпернинг ўз характери, ўз урфи-одати, ўз фе'ли-атвори бор эди. Ба'зилари учун бу иш кўн-гилли ов, хатарли эрмак, ба'зилари учун эса, ховотирли спорт, яна ба'зилари учун эса, шараф иш эди. Куликов учун эса, снайперлик немисларга бўлган ғазабининг юзага чиқишидан иборат эди. Бундан ташқари сен отган ўқдан душманнинг йиқилишини ўз кўзинг блан кўриш ғоят катта бахт!

Куликов Вася Прохоров блан овга чиқди. Бу хушчақчоқ чиройли йигит шахтёр эди. Булар тонг вақтида қайтиб келаётганларида Вася ҳамиша йўл бўйидан гуллар териб искар, гўё ҳозир шахтадан чиққану, бу гулларни унга қизлар бергандай туюлар эди. Куликов эса, қовоғини солган ҳолда, жим борди. Бу нарса унинг учун эрмак, ов эмас, балки муқаддас қасос олиш иши эди. У ўлиб ётган чит кўйлаклик қиз, қадрдон уй, қўра ёнида йиғлаб турган уй эгаси учун қасос олади.

Агар бирон одам унга „ҳой, Алексей Тихонич, сенку беозор, хушфе’л бир одам эдинг, нима бўлиб одам ўлдирдинг?“ деб сўраса, Куликов бу саволга ҳайрон қолар ва:

— Булар одам эмас, булар немислар, — деб жавоб берар эди.

Унинг немисларга бўлган ғазаби камаймади, балки кун сайин ортиб борди. Немислар бизнинг тупроққа бостириб кирганликлари, осойишта ҳаётни пароканда қилганликлари, уриша олганликлари, ўз халқларини ёшликдан солдат миллати қилганликлари, ва ҳозир бизнинг тупроғимизда таланчилик, босқинчилик қилиб юрганликлари учун Куликов немисларни бениҳоят ёмон кўрар эди. Куликовнинг қудрати мана шундай буюк, ҳеч қачон босилмайдиган жўшқин ғазабда эди.

У немислардан сра ҳам таб тортмайдиган бўлиб қолганлигига кўп вақтлар бўлди. „Немислар бирданига ўраб олади, орқа томондан хужум қилиши мумкун, танк блан мажақлаб кетади. Уларнинг кучи бениҳоят кўп, улар ҳар ерда ҳозир ва ҳар нарсага қодир, гўё, уруш тангриси“ деб Куликов илгарилар ўйлар эди.

Броқ, немислар блан ҳар кун уришиб, ҳар кун учрашиб Куликов кўрдик, уларда ҳеч қандай фавқулодда бир ҳислат йўқ. „Лекин булар фавқулодда сурбет. Мана шу сурбетлиги блан иш кўради“. Куликов, немиснинг ҳаммаёғи темирдан иборат эмас, унинг фанердан

қилинган нарсалари ҳам борлигини, асаблари ингичка эканлигини, найзабозликдан қочишини, қоронғидан қўрқишини кўриб, „биз қувсак ро-са ҳам қочар эканку“ деб қўйди.

Куликов кузда бутун ротада биринчи ўла-роқ, немислар армияси илгариги армия эмас-лигини исбот қилди. У разведкадан ўлдирил-ган бир немиснинг яроғ-аслаҳаларини ва ҳар-хил ҳужжатларини олиб келди.

— „Тил“ олиб келаолмадим, кечирасиз. „Тил“ бор эдию, лекин оёғи йўқ эди, — деди.

Командирлар олиб келинган ҳужжатларни кўздан кечирабошладилар. Куликов эса, тоқат-сизланар эди. Ниҳоят чидайолмай:

— Милтиқни, уларнинг милтиғини кўринг! — деди.

— Ҳа, нима қилибди?

Куликов суюниб кетди ва милтиқни олиб, затворини очди. Қарашса, бутун затвор занг босиб ётибди.

— Мен илгари бундай ҳодисани немислар-да ҳеч кўрмаган эдим. Буни кўрдингизми, милтиғи занг босиб кетди, — деди.

Бу милтиқ ва унинг занг босган затвори тўғрисида ўз ўртоқларига анчагача гапириб берди. Агар биров унга, барибир немислар урушишга уста, ҳатто биз улардан ба’зибир нарсаларни ўрганишимиз керак, деса, Кули-ков шундай жавоб берар эди:

— Нима қилибти. Улар бизни урушга ўргат-са, биз уларни минба’д урушни ҳавас қилмай-

диган қиламиз. Бундан кейин сра-сра урушни ҳавас қилмайди. Бу аниқ гап.

Куликов асир тушган немисларни ҳам кўрди. Кийим-боши йиртиқ, ўзи не аҳволда, бит босган. Ҳаммаси шулар учун махсус ёқилган каттакон гулхан атрофига тўпланган. Куликов уларга қарар экан, назарига гулхан атрофида одамлар эмас, битлар ўрмалаб юрганга ўхшар эди. Асирлар блан гаплашгани комиссар келди. Куликов унга:

— Ўртоқ комиссар, буларга яқинлашманг, ҳаммаси бит босган, — деди. Бу гапни шундай бир тарзда айтдики, комиссар кулиб юборди.

Куликовнинг асирларни сўроққа олиб борган ва сўроқдан олиб келган вақтлари ҳам бўлди. Йўл йўлакай улар блан гаплашишга ҳаракат қилар эди:

— Ҳой, шўр тумшук! Ҳали сенми Русияни бўйинсундирадиган? Бўйинсундирар эмиш! Сен киму, Русияни бўйинсундирмоқ ким! Бўйинсундириб бўбсан!

Броқ немислар унга бақрайиб қарашар ва нима деяётганини тушунмай киприк қоқишар эди. Куликов қўл силтаб, йўлда давом этар эди.

Асир тушган ё бўлмаса ўлиб ётган немис унинг газабини келтирмас эди. У, қўлида автомат кўтарган немисни жон-жаҳди блан, омонсиз душман кўрар эди.

Рожество байрамида бизнинг қўшинларимиз бир қишлоқни ишғол қилдилар. Куликов-

ни бир сапёр блан бирликда „уйларни тозалаш“ учун юбордилар. Қишлоқ бўм-бўш. Кўча-кўйда пашша ҳам учмайди. Ярим вайрона ҳолига келган, куйган уйлар худди мотам тутгандай қайғули бир ҳолатда туради. Қишлоқнинг ўртасида нима бало бўлиб омон қолган бир уйда Куликов, яқинда бўлган ичкилик мажлисининг изини топди. Ҳануз турли ялтироқ нарсалар осилган арчанинг ёнида ясатилган стол турар, унинг устида шиша, ва коньяк тўлдирилган рюмкалар бор эди. Энг барала бир жойда гармонь турибди. Мана, истасанг ич, овқат е, гармонь чол, вақти чоғлик қил,

Кўпни кўрган жангчи Куликов немисларнинг аҳмоқлигини кўриб кулиб қўя қолди. Сапёр арчани ва гармоньни миналардан тозалар экан, Куликов бош чайқаб деяр эди:

— Бизни коньяк қуйиб тузоққа туширмоқчи бўлдингми? Рус кишиси коньякга учади деб ўйлаган бўлсанг керак-да! Нома'қул айтибсан! Бундақа ҳийла-найранглар бизнинг чўнтагимиздан туриб қолган.

Бирданига мушукнинг миявлаган товуши эшитилди. Қаердадир бир мушук том ма'носи блан нола қилар эди. Куликов қаерда экан деб атрофига қаради.

У секин юриб бориб девор тагидаги сандиқ ёнида тўхтади. Мушук сандиқнинг ичида миявлар эди.

— Оббо бечораей, сени ким сандиққа солиб

ўйди, — деб сандиқни очмоқчи ва мушукни ўйиб юбормоқчи бўлди. Лекин тўхтаб қолди. Бу сандиқда бир гап бор эди.

— Сапёр, — деди — қани бу сандиқни текшириб кўрчи!

— Мина, — деди сапёр кўрсатиб.

— Мина? — деди Куликов ва афти буришиб кетди. Унинг кўзлари ёнар эди. У мушукни олиб ихтиёрсиз орқасини силай бошлади.

— Эй, немис, — деди ғижиниб — мен раҳмдил одамман, буни тўғри пайқабсан. Мен ҳар бир жониворга раҳм қиламан. Лекин сен қўлимга туша кўрма. Сен мендан яхшилик кўрмайсан.

АЛЕКСЕЙ КУЛИКОВ ХОИННИ ОТИБ ТАШЛАДИ

Алексей Куликов уруш бошланган кунлардан буён солдатлик нон-насиби тортиб қаерга борса, ҳамқишлоқларини сўроқлар эди. Авваллари ҳамқишлоғини кўриш иштиёқида эди, сўнгра лоақал ҳамрайоним бўлсун деди; бориб бориб эса пензалик ҳарқанақа одам бўлса ҳам майлига леб қўйди. Туғилиб ўсган жойлари тўғрисида икки оғиз аплашиш, таниш мужикларни ва район раҳбарларини эслаш, врач, қўриқчи, тегирмончиларнинг ҳолаҳволидан хабардор бўлиш, агроном қайси отни миниб юрганлигини билиш, районда сўнг-

ги йигирма йил мобайнида бўлиб ўтган тўйма'рака, азаларни хотирлаш учун Алексей ўшандай бир кишини топиб олиб гаплашмаса, асти иложи йўқ! Мабодо ажали етган бўлсаю ўлиб кетса, шу ҳамқишлоғи хотинига батафсил ёзсин, кўз ёши қилсин, сабабки хотин кишига қайси бутоқнинг остида ўққа учганини билиш жуда-жуда зарур ва унга кўз ёши тасалли беради.

Куликов қаерга бормасин ҳаммадан бурун:

— Ҳой, Пензадан ҳечким борми? — деб сўрар эди.

Унга:

— Ҳа, бор, бу ердагиларнинг ҳаммаси Пензалик. Биров Дондан, биров Уролдан. Томокига серобмисан, шерик? — деб жавоб беришар эди.

Куликов ёнидаги томоки халтасини олиб, ноилож илжаяр ва:

— Пензаликсизлар дебман, — дер эди.

Шундай қилиб, Куликов биронта ҳам Пензаликни учратаолмайди. Хайр, нима қипти, ҳамқишлоқ бўлмаса, бирон дўст топиш керак. Куликов ҳадемай бир дўст топди, у топди эмас, дўст ўзи топилди.

Бу дўстлик бутун ротани ҳайратга солди. Энг яхши ва кўпни кўрган жангчи Куликовнинг Афанасье Дубяга блан бундай иноқ бўлиб кетишига ҳечким тушунолмас эди.

Дубяга ротада энг ярамас киши эди. Уни урушда ҳам кўришган — қўрқоқ. Походда ҳам

кўришган. Жуда қуян юрак, одамга қўшилмайди, ҳамиша қовоғи солиқ. Ортиқча бир бурда нонни ўртоқларидан дариг тутади. Ҳазил қилсанг кулмайди. Елкасига қоқсанг жаҳли чиқади.

Куликов ҳам уни дарров пайқаган эмас. Почта келди. Анчадан бери почта келмагани учун хат жуда кўп эди. Ҳамма тўпланди. Хурсандчилик. Ҳаммага хат бор. Фақат бир киши четда шумшайиб турар эди.

Куликов ундан:

— Хўш, биродар, нега почта блан ишинг йўқ? — деб сўради.

— Менга ҳеч қаердан хат келмайди.

Бу гапни шундай хафалик блан айтдики, Куликовнинг юраги арзиқиб кетди ва:

— Вой бечора-ей! — деб қўйди.

Шундан кейин иккови иноқ бўлиб кетди.

Бир чеким томокини сен блан баҳам кўрган киши дўст бўлади дейишади. Томоки хусусида Куликовнинг қўли очик. Бошқалар ҳам ундан томокини аяшмайди.

Урушда жонингга ора кирган киши дўстинг бўлади ҳам дейишади. Жангларда кўп жангчилар Куликовнинг жонига ора кирган, қайноқ жангларда уларнинг номларини билгани ҳам фурсати бўлган эмас.

Дубяга бировга махоркасидан ҳам бермайди, ўртоғи мушкул аҳволга қолса жонига ора ҳам кирмайди. Шундай бўлгани ҳолда Куликов унга нега меҳр қўйди? Буни рота-

да ҳечким айтаолмас, эхтимол Куликовнинг ўзи ҳам айтаолмас эди. Ротадаги ҳамма жангчилар унинг содиқ, ишончли, олов ичида синалган дўстлари эди. Куликов уларни иззат қилади, яхши кўради, фақат Дубягагина унда қизғониш ҳиси кўзғатар эди.

Куликов сандиқда ётиб миявлаган миналанган мушукка қандай муносабатда бўлган бўлса Дубягага шундай муносабатда бўлар ва сабабини ўзи билмас эди.

Жангчи урушда хотинсиз, бола-чақасиз, оиласиз кун кечиради, шунинг учун ширин сўзлар унинг кўнглида сақланиб қолади. Ғазабни жангга, ширин сўзларни ўртоқларига сарф қилади.

Куликов ғариб Дубягага жонини фидо қилиб юборди. Худди энагадай унинг вақтида овқат емоғи, ухламоғи тўғрисида ташвиш тортиб юради: жангда ўзини ўйламайди, ярадор бўлмадимикин, ўлмадимикин деб унинг ғамини ейди.

Бўш вақтларида фақат унинг блангина оиласи, хўжалиги ва урушдан илгари қандай яшаганлиги тўғрисида узоқ-узоқ сўзлашади.

Куликов хўжалик тўғрисида гапираман деса, узоқ ва мароқ блан гапирар эди. У ўтган нарсаларни эсламайди, хаёл сурмайди, фақат кўздан кечиради. Унинг оғзидан чиқадиган нарса нуқул рақам: ҳосил яхши бўлган йилда қанча меҳнат кун ишлаган, уруш бўлмаганда қанча ишлаши мумкин эди. Фер-

мада қанча парранда бор, ун неча пулдан эди... Шундай чўт уриб қараса Куликов урушдан илгари жуда ажойиб тирикчилик қилган экан.

Дубяга эса тиззаларини қучиб, кунушиб, букчайиб тебранган ҳолда ўз дардини айтади. Бола-чақаси қолиб кетган. Немисларнинг қўлида. Уларнинг аҳволи нима бўлди экан? Тирикмикин? Хотини жуда соҳибжамол эди, ҳозир кампир бўлиб қолгандир.

Куликов унга ҳамдард бўлиб:

— Ғам шундоқ бўлади ўзи.— дерди.

— Ҳаммаси йўлимга кўз тикиб ўтирипти... Ўғлим „дадам келиб қолар“ деб ҳар кун йўлга чиқар.

— Бир сенинг эмас, ҳаммамизнинг ҳам йўлимизга кўз тикишади. Бир ўзингни бошига урадимми...— Куликов унга тасалли бера бошлади, — кучимизни тўплаб немисни тормор қилганимиздан кейин ҳаммамиз жўнаймиз. Ана унда уйингда бўласан қоласан.

Дубяга кечалари узоқ-узоқ йиғлар эди. У ингичка овоз чиқариб, хотинларга ўхшаб ҳам эмас, миявлаган мушукка ўхшаб йиғларди. Куликов дарров уйғонар, дўстининг ёнига келиб, уни юпатар эди. Куликов йиғлаган эркакни кўрса жон-пони чиқиб кетар, йиғлаш хотинларга келишади дер эди, аммо Дубягага индамас эди. Она бефаҳм боласининг гуноҳларини кечиргандай, Куликов Дубяга нима қилса индамас эди.

Ба'зан Куликов нарядда совқотиб, овқат
•б, ётиш талаб бўлиб келганида:

— Сенинг овқатингни Дубяга олди,— дейи-
шади. Бориб котелогини қараса ҳечнарсга йўқ.

— Еб қўйдингни?

Дубяга индамайди. Куликов бошқа ҳеч
нарсга демай шинелига бурканиб очлигича
ётақолади. Дўстини кечиради, ўртоқларига:
„қайғуси кўп, бирдан-бир хурсандлиги овқат“
деб уни оқлайди.

Дубяга бир вақт дўстига кўп разиллик ҳам
қилди. Бир куни иккови немислар писиб ёт-
ган жойдан чиқиб қолишди. Куликов жанг
қилди. Немислар етти киши эди. Булар Ду-
бяга иккиси эди.

— Найза блан уриб улгура олмасанг, қўн-
доқ блан туширабер,— деди Куликов, лекин
қараса, дўсти Дубяга йўқ. Қочиб кетаётпти...

— Бу қандай дўст?— деди Куликов ўзича,
броқ ўйлаб ўлтиришнинг фўрсати эмас, не-
мислар бостириб келмоқда эди.

Куликов бу жангдан эсон-омон чиқди. Фа-
қат кўп заҳа еган милтиғи яна бир заҳа еди,
ўнг қўлига шикаст етди.

Куликов Дубягага қараб:

— Бу нима қилганинг, дўстим, урушда ўр-
тоғингни ташлаб кетишинг яхши эмас,— деди.

Броқ Дубяганинг шу гуноҳини ҳам бошқа-
гуноҳлари қаторида кечирди, „ўзи юраксиз-
роқ, шунинг учун қочди. Барибир менга ёр-
дамчи эмас эди“ деб қўйди.

Шу маҳалда полкда фавқулодда ҳодиса рўй берди. Бир жангчи йўқолиб қолди. Бу ҳақда кўп гап-сўз бўлди. Кечқурун мана шу блиндажда ўтирган эди. Эрталаб зим-ғойиб бўлди қолди.

Биров немислар ўлдиргандир дейди, кейин ўлигини қидириб топиша олмади. Бошқалар уни немислар олиб кетишгандир дейишади. Кўпчилик „қочиб ўтиб кетган“ деган фикрда эди.

Куликов блан Дубяга мана шу тўғрида гаплашиб қолишди. Дубяга ўйчан ҳолда:

— Мен у жангчини билар эдим, бизнинг ёқдан эди. Уйига қочиб кетган, — деди.

— Шу ҳам гап бўлдимиз! Одамлар уни халоскор деб ўтиришса, қочоқ бўлиб борадимиз.

Дубяга унинг тарафини олиб:

— Хафачилик шундақа бўлади... — деди.

— Оиласига шу хурсандчилик бўладими? Немисни ҳайдаб, сўнгра армиядан қайтиб борса экан. Бу хилда бориш, бориш... Бола-чақасининг, эҳтимол, не-не умидлари бўлгандир. Хотини эҳтимол болаларга „майли, болаларим, оталаринг немисни ҳайдаб қайтиб келади“ деб ўтиргандир. Эҳтимол, болалари унинг тўғрисида ширин-ширин хаёллар суришганда: отамиз ундай, отамиз бундай, дейишгандир. Уйига қандай қайтиб боради? Нима дейди? Менга боғлаган умидларинг пучга чиқди, қочдим дейдими? Уғли „дада, аскарларимиз қаерда, аскарларимиз блан бирга келдингми?“ деса ни-

ма жавоб беради? Аскарларимизни ташлаб қочган, уларга хиёнат қилган бўлади. Бу одам отам бўлса ҳам ҳеч аямай ўз қўлим блан бўғиб ташлар эдим...

Дубяга хўрсиниб:

— Айтмоққа осон...— деди ва пешонаси тиришиб, тер чиқиб кетди:

— Йўқ, ўзинг ўйлаб қара,— деди Куликов давом этиб,— бор ана, у немисларнинг мудофаа линиясини ўтсин, бор ана, немислар отишмасин, осишмасин. Уйига қайтиб борсин. Бола-чақаси уни нима қилади? Қани, ўзинг айт. У йўғида бола-чақаси хафа эди, уни кўриб яна ортиғроқ хафа бўлади. Бола-чақасини деб немислар блан урушаолмайди. Ҳамқишлоқлари уни ашаддий душман бўлиб қарши олишади. Нима қилади? Қаёққа боради? Ҳеч ўйлаб кўрганмикин? Немисга қул бўладими? Германияга каторгага борадими? Яна бола-чақаси қолади, озодликдан, номусдан маҳрум бўлади. Полицияга ёллавадими? Биз етиб боргунча партизанлар саранжомлаб қўйишмаса, ўзимиз ўлдирамыз. Ўзим ўлдираман. Биз борамиз. Дубяга, буни билиб кўй. Рус тупроғининг ҳамма ерига қадамимиз етади. Украинага ҳам борамиз.

— Партизанларга қўшилса-чи?

— Партизанлар бунақа одамни қабул қилишмайди, бунақа одамга ишонишмайди. Бунақа одамга бошқа йўл йўқ, биродар. Бирдан-бир йўл — дор.

Куликов бир пас тек қолиб:

— Русияни сотди, сотди итвачча!— деб юборди.

— Русия... Русиялигича қолади-ку ахир!.. Бир вақтлар татарлар олганда ҳам Русия бўлиб тураберган. Энди немислар олса ҳам Русия-да... деди Дубяга.

Куликовнинг жаҳли чиқди:

— Менга унақа Русиянинг кераги йўқ, мен харқанақа Русияга ҳам рози бўлабермайман. Илгаригидай колхозлик, ўз еримга ўзим хўжайин бўладиган, хотиним туққанда туғруқхонага борадиган, ўғлим мактабга қатнайди-ган Русия керак менга. Менга совет Русияси керак, тушундингми? Бошқача Русиянинг кераги йўқ. Бошқача бўлмайди ҳам.— деди унинг сўзини кесиб.

Шу суҳбатдан кейин Дубяга узоқ вақт қовоғини солиб юрди. Ҳаммадан ўзини олиб қолади. Блиндажга кириб олиб ўйлаб ўтиради. Куликовдан четланади, у блан учрашмасликка тиришарди.

Бир куни Куликов:

— Хўш, бирон нарсадан хафа бўлдингми? — деб сўради:

— Йўқ... ўзим... — деди Дубяга ва унинг кўзига қарамас эди.

Орада бирнеча кун ўтиб, Куликов блан Дубягани қоровулликка юборишди. Куликов часовой, Дубяга унга ёрдамчи бўлди. Булар бир-биридан йигирма метр узоқда ётишар,

ҳарқайсиси ўзича ўйлар эди. Ким билади Дубяга нималарни ўйлади экан. Куликов эса „ҳарбир рус ҳеч бўлмаганда биттадан немисни ўлдирса уруш тугар, немиснинг оти ўчар эди“ деб ўйларди.

Тонг ёришди. Тонг маҳали хозотирлик бўлишини билгани учун Куликов сергак бўлиб турди.

Бир вақт қараса Дубяга эмаклаб кетаётпти. Аввал, назаримга шундоқ кўринаётгандир, деб ўйлади. Дубяга қаёққа кетади? Ҳеч қаёққа кетмайди. Лекин синчиклаброқ қараса Дубяга постдан кетаётпти. Унинг ҳансирашини эшитиб турар эди.

— Ҳой, қаёққа? — деди Куликов.

Дубяга жавоб бермади. У индамай, яйдоқ бутоқлар орасидан ўтиб, борар ва ҳансирар эди. Унинг қувғин еган итдай энтикиб ҳансираши Куликовни сескантириб юборди. У ҳамма нарсани унутиб:

— Ҳой, жинни бўлдингми? ўлдиришади, хароб бўласан! деди ва уни қутқазгани орқасидан бормоқчи бўлди.

Броқ шу пайтда Дубяга ўрнидан туриб югурди. Куликов не кўзи блан кўрсинки у оқ рўмолчани силкиб чопар эди. Қўлида милтиғи йўқ...

— Ҳали шуми... — деди Куликов ва заҳа еган милтиғининг қўндоғини кўкрагига тиради.

Куликов ўз дўстининг ҳамма гуноҳлари-

ни — қўрқоқлигини, йиғлашини, яхши дўст бўлмаганини кечириб келган эди. Лекин бу қилмишини кечира олмади. Кечира олмас эди.

Ўз собиқ дўстини немисни қорага олгандай мерганларча қорага олди. Бу одам унинг учун ҳозир немисдан, ашаддий душмандан ҳам ёмонроқ эди...

Пақ этиб отди.

Куликов қоровулликдан қайтиб келиб командирига:

— Дубягани отдим... Дубяга хоин, — деди. Сра ачинмас эди.

АЛЕКСЕЙ КУЛИКОВ ПАРТИЯГА КИРДИ

Ротада ҳечким — на ўртоқлари, на командирлар ва на политрук нима учун Куликов шу вақтгача партияга кирмаганлигини билишаолмас эди.

Парторг кўпинча унга:

— Алексей, сен ақлли, мулоҳизали мужик, энг яхши жангчисан, нима учун партияга кирмайсан?— дер эди.

— Мен партияга муносиб эмасман, — дер эди Куликов ва шундан кейин у блан сўзлашишга ҳечқандай ўрин қолмас эди.

У рост айтар эди. У ҳақиқатан ўзини партияга киришга номуносиб одам ҳисоблар эди. Унинг партияга бўлган муносабати яқин диний бир муносабат даражасида эди. Комму-

нистларни у, айрим хусусиятларга эга бўлган одамлар деб ҳисоблар эди.

У, парторгга кўпинча, ўзининг партияга кирмаслиги ҳақида шундай изоҳ берар эди:

— Мен олдинда юролмайман, бировга эргашишга ўрганган одамман. Сиз партия а'зоси, сиз олдин юринг, мен кетингиздан қолмайман. Агар немисларнинг қўлига тушгундай бўлсак, бир дорга осиламиз. Мен бундан бош тортмайман.

Куликов урушга қадар ҳам, бировга эргашиб юрадиган одам эди. Коммунистлар олдинда, Куликов эса, уларнинг кетидан борар эди. У ўзи камгап, лекин ишчан, ичкулик ичмайдиган, хўжалигига ва оиласига ниҳоятда берилган бир одам эди. Унинг бутун фикри-ёди оила ва хўжалигида бўлиб, бошқа ҳеч нарсага қарамас эди. У ўзига хос кичкинагина бир оламда яшар ва бу оламнинг кичиклиги, ундаги ҳарбир икир-чикир ўзига таниш бўлганлиги, бу оламда ҳамма нарса ўзига снашта бўлганлигига хурсанд эди. Унинг бошқа ҳечнарса блан иши йўқ. Мана шу ерда яшасам, ўз уйим-ўлан тўшагимда ўлсам дер эди. У газета ўқир, халқаро аҳволларга қизиқиб, уруш ишлари қалай деб сўрар, мамлакат ичида бўлаётган ишларга қизиқиб, колхоз тўғрисидаги янги гапларни суриштирар, лекин бошқа ҳеч гап блан иши йўқ, „менга бунинг алоқаси йуқ“ дер эди.

Куликов ҳозир яшаётган олам колхоз ҳав-

лисидан ҳам кичик бир олам—блиндаж, ертўла ва булар орасидаги бирон 100 метр келади-ган алоқа йўлидан иборат эди.

Лекин бу оламдан ташқарида бўлаётган ишлар, эшигилаётган шовқинлар ҳаммаси энди Куликовга алоқадор эди. Буларнинг ҳаммаси Куликовнинг тақдирини ҳал қилади. Шунинг учун у атрофга диққат блан қулоқ солар эди. У Соломон оталаридаги воқиалар тўғрисида ёзилган хабарларни ўқиб, бу оталарда бўлаётган воқиалар Русияга, шу блан бирга менга ва менинг оиламга қай даражада алоқадор экан, деб сўрайди. У, бизнинг қўшинларимиз қаердадир немисларни сиқиб бораётганлиги ҳақида хабар эшитиб, бундан бизнинг полкга ва шу блан бирга менга ва менинг оиламга қандай фойдалар келтирар экан деб ўйларди.

Куликов илгари ҳечқачон Дьепп, Эссен, Бремен деган шаҳарларни эшитмаган эди, энди эса, ҳар куни эрталаб агитатордан Эссенда аҳвол қалай деб сўрайди.

Куликов илгари канадалилар деган халқни эшитмаган эди. Энди эса, улар бизнинг иттифоқчиларимиз эканликларини билади. Энди булар Англияга келиб тушаётганликлари, саҳрода қандай урушаётганликларини кузатиб боради. Бу канадалиларнинг афти-башараси қандай, фе'ли-атвори қалай, англизларнинг қанча кучи бор, унинг армияси қанақа деб, худди нариги қишлоқдаги МТС тўғри-

сида гапиришаётгандай ўртоқлари билан суҳбат қилар эди.

Бутун дун'ё иккига бўлинди. Бутун инсоният жанг майдонида. Куликов эса, ўзининг ҳаққоний уруш олиб бораётган томонда эканлигини идрок қилар эди.

Бу ҳаққоний уруш олиб бораётган армия голиб келишини билади. Ўз қисмининг қўли баланд бўлган кунларда ҳам, муваффақиятсизликка учраган кунларда ҳам, ғалабага ишонар эди. Урушда ҳарқандай ҳолат бўлиши мумкин, лекин Русиянинг хароб бўлмаслигига қаттиқ ишонар эди. Оғир қишни ўтказди, кўп қийинчиликлар кўрди. Бундан ортиқ қийинчиликка чидаши ҳам мумкин эди, чунки рус солдатида бўлган бардош на немисда бор, на италянда.

Ҳозир Куликов турган участкада жимлик ҳукм суради. Булар бутун ёзни мудофаада ўтказишди. Жангчилар ўзаро ҳазиллашиб „мудофаада энг муҳим нарса нима? мудофаада энг муҳим нарса овқат“ дейишар эди. Гарчи овқат яхши бўлса ҳам, Куликов мудофаада ётиб, жуда сиқилиб қолди. Назарига мудофаа ғалаба кунларини кечиктирадигандай кўринар эди.

Шимолда, жанубда бўлган қўшни қисмлардан ҳаяжонли хабарлар келади. Изюм, Барвенково, Керчь атрофида хунрезликлар бўлган. Бу ерларда немислар ҳаракатга тушиб қолганлар. Снайпер Куликов буларнинг ҳаракатини кўрар эди. Ротадаги кишилар катта

жанглар бўлишини кутишар эди. Кечалари ҳамма сергак бўлиб ухлайди.

Бир куни „нариги томон“дан бир киши келди. Унинг ҳаммаёғи ифлос, кийимлари йиртиқ, соқол-мўйлови ўсиб кетган. Бу одам бизнинг жангчиларимизни кўриб:

— Дўстларим, миҳрибонларим! — деб йиғлаб юборди. Куликов ундан гап сўрамасданоқ, унинг қамалдан чиқиб келганлигини фаҳмлади. Бундан малум бўладики, қаердадир ноқулай аҳвол рўй берган.

Келган одам, Куликов сўзимга ишонмас, жосус гумон қилар деб ўйлар эди. У ёнини кавлаб кичкинагина қизил партия билетини чиқарди ва худди парулдек Куликовга узатди.

Бу одамнинг яроғи ҳам, соати ҳам, пули ҳам, тузук кийим-боши ҳам йўқ—ҳаммасини ташлаган, лекин партия билетини олиб келган. Куликов сув тегиб муқоваси бузилган, лой тегиб кир бўлган партия билетини олиб, у ёқбу ёғига узоқ қаради ва ҳечнарсга демади. У бирнеча кундан кейин политрукнинг олдига келиб, қизариброқ:

— Мен партияга кирмоқчи эканимни арз қилгани келдим, — деди.

Политрук унга ҳайрон бўлиб қаради ва суюниб:

— Аллақачонлар киришинг керак эди. Энди ўйлаб ўйингга етдингми? — деди.

Куликов нима бўлиб бу қарорга келганлигини политрукка айтиб бермоқчи бўлган эди, сўз тополмади ва фақат:

— Ўйлаб шу қарорга келдим. Катта жанглар бўлади. Партиясиз бўлиб юрушим тўғри келмади,— деди.

Куликовни шу ернинг ўзида, блиндажда партияга қабул қилишди. Парткомиссия шу ерга келган эди. Шу кунни тўп овозлари еркўкни ларзага келтириб турган эди. Мана шу гумбурлаган товушлар остида Куликовни партияга олишди. Куликов ҳануз ўзини партия а'зоси деб ҳисобламас эди. Политрукдан:

— Билетни қачон беради?— деб сўради.

Политрук, уч кундан кейин дивизиядан комиссар келиб, ўз қўли блан топширишини билдирди.

Куликов бу уч кунни жуда толиқиб кутиб ўтказди. Бу кун, ўз ҳаёгида жуда ҳам зўр кун бўлишини, комиссар блан жиддий гаплар гапиришини англади. Комиссарга ҳамма нарсани айтиш, тушунтириб бериш керакки, билетни бераётган вақтда шубҳаланмасин ва партия билетига муносиб одамга бераётганлигини билсин. Куликов уч кун бўйи комиссарга нима дейишини ўйлаб юрди. „Алдамайман, десамикан?“ Йўқ, тўғри келмайди. Бунақа гапни қўни-қўшнига ё бирон хотин кишига айтсам тузук. Партияга бунақа деб бўлмайди. У нотиқлардан эшитган сўзларни эслади. Улар гапни жуда чиройлик қилиб гапиришади.

Одатда гапирилмаган, тугилмаган гап топиб гапириш керак. Масалан „мен сизни ишонти-

раманки“ деб сўз бошлаши керак. „Мен сизни ва сиз орқали Ленин — Сталин партиясини ишонтираманки. . .“

Белгиланган кунда Куликовни комиссар чақиртирди. У ҳаяжон ичида комиссарнинг олдига қараб кетди. Мана, ҳозир зўр ҳодиса рўй беради. Партиясиз эди, большевик бўлади. Энди қай хилда яшаш, қай хилда жанг қилиш ва партия а'золарини ҳижолатга қўймаслик учун қай хилда юриш-туриш керак. Ҳозир комиссар блан жиддий масала тўғрисида гапиришилади. Комиссар қарайди, қўйнингга қўл солиб кўради-да, ичингда нима борлигини дарров билади.

Броқ шу куни комиссарнинг олдига одам кўп келган эди. У уйқидан қолган, кўзлари қисилган ва қизарган. Буни Куликов пайқаб, „бечора ухлайолмайди“ деб қўйди. Орада ўтган гап Куликов кутгандай бўлмади. Оддий, одатдаги бир тарзда бўлди. Худди уйда чой ичиб ўтирганда гапиришиладиган гапдай бўлди. Комиссар ундан, „қалайсан, қанақа урушаётибсан“ деб сўради. Куликов ҳам шунга яраша жавоб берди. Куликов кўп ва жуда жиддий гаплар гапиришни хоҳлаган эди. Комиссар унга қараб илжайди, ҳатто елкасига бирикки қоқди. Куликовнинг назарига ҳаётга оид жиддий масала ҳал бўлаётганда илжайиш ўринсиз кўринар эди. Шундай қилиб Куликов ўйлаб, пишиқтириб қўйган гапини айтаолмади.

Комиссар ўрнидан турди. Партия билетини бериб қўлини қаттиқ қисди — табриклади. Куликов энди кетсам бўлаверади деб ўйлади. У бир лаҳза тўхтаб қолди, сўнгра қўполлик блан честь берди-да, эшикка томон йўналди. Эшик олдида тўхтаб қолди. Йўқ, Куликов бу хилда кетабермайди. У комиссарга томон ўгирилиб, тантанали суратда шундай деди:

— Сизни, ўртоқ комиссар, ва сиз орқали бутун партияни, айниқса қийматли доҳимиз ўртоқ Сталинни ишонтираманки, мен шу партия билетига муносиб иш қиламан.

Унинг бу сўзи қасамдай туюлар эди.

Комиссар илжаймасдан, унинг юзига диққат блан қаради. Унинг қизарган кўзларида чарчаганлик аломатлари кўринмас эди. Куликовнинг нима демоқчи эканини дарров англади-да, ўрнидан туриб, унинг ёнига борди ва елкасига қўлини қўйиб, секин:

— Мен сизга ишонаман,— деди.

Шу сўз Куликовнинг кўнглида қолиб кетди.

Немислар эрталаб ҳужум бошладилар. Қўшни қисмга қарши улар жуда кўп миқдорда танкларни ва тўпларни ишга солдилар. Қўшни қисм орқага чекинди. Бу аҳволни ўнглаш учун қўмондонлик Субботиннинг батальонини қарши атакага солди. Хамма, шу жумладан Куликов ҳам кутилган нарса рўй берганлигини англади.

Политрук ҳаяжонли товуш блан:

— Коммунистлар, олға!— деб қичқирди.

Куликов бу товушни эшитиб, одатдагича ён-берига қаради. Мана, ҳозир, одатдагича, Лозовой, Тихонсов, Коваленко, Макаров олға юради. Уларнинг кетидан Куликов боради...

Шу пайтда Куликовнинг юраги жизиллади. Энди унинг ўзи ҳам коммунистку! Мана, унинг, махсус тикилган чўнтагида партия билети турибди. У аста қўл югуртириб, билетни ушлаб кўрди.

Куликов шундан кейин ўрнидан турди ва баланд тавуш блан:

— Партияли ва партиясизлар, менинг кетимдан олға!— деб қичқирди.

Унинг бу товуши бугун жанг майдонига эшитилди. Ўзи биринчи бўлиб жангга отилди.

АЛЕКСЕЙ КУЛИКОВ ДОВОНДА ЖАНГ ҚИЛДИ

Алексей Куликов, қачон бўлмасин, қариган чоғида невараларини атрофига тўплаб, уйининг ёнидаги тепаликда офтобда ўтириб 1942 йилнинг ёзи, Дон ва Кубаньда бўлган жанглар, душман бостириб келганда бизнинг қисмлар чекилганлиги ҳақида ҳаяжонланмасдан батафсил гапириб берар.

Лекин ҳозир Куликов бу ҳақда ҳаяжонланмасдан гапираолмайди. Дахшатли манзаралар ҳали кўз ўнгидан кетгани йўқ. Далада ҳозир тўплар гумбурламоқда. Ростов, Сальск, Новочеркасск шаҳарлари устида аччиқ тутун кўтарилиб туради. Немис бомбардимончи аэропланлари қузғундай осмонда парвоз қилмоқ-

да. Бирон нарсани кўрса ўзини ташлайди. Далаларга, йўлларга, Донга бомбалар тушмоқда. Ўлган балиқлар дар'ёнинг юзида қалқиб оқиб бормоқда. Буғдойпоялар, шаҳарлар ёнмоқда. Элеваторлар, водакачкалар вайрон бўлмоқда. Дондан ўтиладиган ерлар йўқ бўлиб кетган.

Дала йўлларида ҳурккан қўй-қўзилар югуриб юрмоқда. Подалар ма'рамоқда. Сигирни соғадиган, сугни ичадиган одам йуқ. Сутлар йўлларга тўкилиб ётмоқда.

Шохлари эгилиб кетган олма дарахтларидан олмалар тўкилмоқда. Олмаларнинг шохлари шу қадар эгилганки, синай-синай дейди. Олмалар тўкилиб тушганда кишининг юрагига тушгандай бўлади. Йиртиқ кийимда ва кўкрагига Георгий крести тоқиб олган бир чол қўшин чекиниб бораётган йўлга чиқиб, қўлидаги хассасини силкийди ва:

— Тўхтанглар, қаёққа борасизлар, бизни кимнинг қўлига ташлаб кетасизлар? — деб қичқиради.

Юзларча қуролсиз кишилар йўл бўйлаб бормоқдалар. Болалар оналарининг этакларидан ушлаб олганлар. Саккиз яшар етим бола бир яшар укасини кўтариб олган. Ярадор жангчилар кўзларини қўллари блан бекитиб араваларда ўтиб бормоқдалар. Кишининг юрак бағри эзилади. Ҳаммаёқ тутун, олов. Бутун даладан қурум ҳиди келади. Куюётган буғдойдан кўтарилган тутун далани қоплаган. Тўкилаётган олмалар шу куйича қолиб, чириб кетади.

Мана шу кунларда ба'зи юраклар орқага тортди ва жуда кўп юраклар эса, тоғдай бўлиб қолди. Куликов блан бирга бир ҳовучгина жангчи қолди. Ба'зилар ўлган, бардош бера-олмаганлари қочган. Политрук ҳалок бўлди. У дар'ёдан ўтиладиган ерда қаҳрамонларча ҳалок бўлди. Унинг жасади Донда денгизга қараб оқиб борар эди. Унинг жонсиз қўллари ҳамон немиснинг томоғини маҳкам бўғиб олган эди. Иккови ҳам дар'ёда оқиб бормоқда.

Куликов ўз ўртоқлари блан тоғгача чекинди. Тоғда каттакон сой шилдираб оқар эди. Рота командири лейтенант Дубровин заҳар-ханда қилиб Куликовга, „шоирлар бу сой тўғрисида жуда кўп мағрур ше'рлар ва қўшиқлар ёзишган“ деди.

— Модомики шунақа урушар эканмиз, эндиги одамлар икковимиз тўғримизда нима деб ше'р ва қўшиқ ёзар эканлар?

Куликов лейтенантнинг киприкларида ёш зарраларини кўрди.

Куликов бутун ҳаётида биринчи мартаба одам дун'ёга келиб кетабермаслигини, у баҳорда эриган қордай беному нишон йўқолмаслигини ўйлади. Ҳарбир кишидан яхшими-ёмонми от қолади. Мана шу отни тоғлар ҳам тошлар ҳам дар'ёлар ҳам ва одомлар ҳам сақлайдилар. Қачон бўлмасин кишилар мана шу довонга келиб, Куликовни хотирлайдилар. Шунда Куликовни қарғармиканлар ё бўлмаса дуо қилармиканлар?

У лейтенантга қараб:

— Хўш, ўртоқ лейтенант, энди нима қиламиз. Сиз нима десангиз, биз шу йўлга юрамиз, — дели.

Лейтенант ниҳоят даражада қийналган, ғазабдан чидаб бўлмаслик бир ҳолга келган эди. Ўзини аранг тутиб шундай деди:

— Бундан ортиқ чекинаолмайман. Тушунасанми, Куликов, чекинаолмайман. Тоғнинг орқасига ўтиб кетишга тоқатим йўқ. Одамларнинг юзига қандай қарайман? Мен ахир Қизил Армиянинг офицериман. Менда офицерлик номуси бор. Ўлсак ҳам чекинмаймиз.

— Чекинмаймиз, — деди Куликов.

Булар шу довонда қолишди.

Ҳарбий муваффақиятлар оламни урушга қанотлантиради. Ҳарбий муваффақиятларга эришган киши ўзидан-ўзи жангга отилади. Брок, атрофнингда ҳарбий муваффақиятсизликлар рўй бериб турган пайтда урушмоқ учун катта куч талаб қилинади. Ер юзиде ҳечқандай армияда солдат йўқки, катта муваффақиятсизликларга учраган вақтларда сабот блан уришсин. Лекин рус солдати шундай вақтларда ҳам сабот блан урушаолади.

Биз беғам, оқ кўнгил, малум даражада тарқоқмиз. Лекин бошимизга кулфат тушганда, душман сиқиб тантана қилган вақтда, рус жангчисиде бунчалик куч, ғазаб ва маҳорат қаердан пайдо бўлади? У гижинган ҳолда,

чекинмайман дейди. Чекинмайди ҳам. Тоғдай тураберади.

Шундай одамлар ҳам борки, уларда ҳаёт учун куч кўп, лекин ўлим учун кучлари озлик қилади. Муваффақиятсизликка учраган, омади кетган, не аҳволга тушиб қолган киши ҳарқандай бўлганда ҳам ҳаётга маҳкам ёпишиб олади. Яхшироқ яшашга умид боғлайди ва бу умид ҳаёт учун унга куч беради.

Броқ, киши ўлсам ҳам мана шу ерда тураман, шу ерда ўламан, лекин орқага чекинмайман деса, бунинг учун жуда кўп куч талаб қилинади. Ўз гўри ёнида ҳаёт учун курашаётган ва тоғнинг нариги ёғида ҳаёт бору, лекин мен у ёққа бормамай дейдиган киши учун каттакон юрак керак.

Қачон бўлмасин кишилар уруш бўлган жойларни кўриш учун бу довонга келишади. Улар бир-бирларига мана бу ерда лейтенант Дубровиннинг пулемёти турган, мана бу тошнинг орқасида окопда Алексей Куликов ётган деб кўрсатишади. Куликов бу тошнинг орқасига ўз кураги блан окоп кавлаган. Мана бу тошнинг чуқур ерига Алексей Куликов ўзининг пачағроқ заҳаланган снэйпер милтиғини қўйиб, немисларни отган. Мана бу ерда парторг Метрафан Лозовой қонга беланиб ётган. Мана бу Николай Родинконинг қабри. Шапкаларингни бошларингдан олинглар, бу ўзи ёш бўлса ҳам ҳақиқий соҳибқирон ўлими блан ўлган.

Мана бу сўқмоқдан немислар ўрмалаб келганлар. Улар:

— Таслим бўлингиз! — деб қичқирганларида Дубровин блан Куликов кулишган ва ўқ отиб жавоб беришган. Тоғ бағирларидан буларнинг кулгилари акс садо бериб, худди тоғлар ҳам немисларга кулаётгандай туюлган. Душмanning устига ўқлар, гранаталар ва худди тоғ ўзи-ўзини мудофаа қилаётгандай, тошлар ёмғирдай ёрилган.

Чағир тошлар қонга беланган. Шоирлар тоғларнинг тошлари нима учун қора деб афсона тўқишар. Ифлэс немис қонидан қорайган. Мана бу қизил тош эса, Куликовнинг қонидан қизафган.

Мана бу тошни кўрингиз. Бунга неча жойдан ўқ теккан. Мана бу ерга қарангиз. Бу ерга қон сингиб, гуллар кўкариб чиққан. Мана бу эркин тоғларга қарангиз. Мана шу тоғлар учун пензалик колхозчи Алексей Куликов ўз ўртоқлари блан бирликда жанг қилган.

Булар, мана шу доvon рус ерининг энг охирги парчаси, лейтенант Дубровин блан Куликов эса, энг сўнгги рус аскарларидек жанг олиб боришган. Немислар „таслим бўлинглар“ деб қичқиришган. Булар эса, бунга жавобан кулишган. Немислар ўлаётиб ҳам, бу икки рус нега бунча қаршилик кўрсатаётганлигига тушунаолмас эдилар. Рус қалбининг улуғворлигини англашга немиснинг фаҳми етмайди.

- Тоғнинг орқа томонида аҳвол қандоқ эканлигини Куликов билмас эди. Балки у ерда бизнинг аскарларимиз йўқдир. Балки булар ҳар томондан ўралиб олинган ва иш тамом бўлгандир. Броқ у ўлсам ҳам чекинмайман деган ва чекинмай турар эди. Йўқ, Русия хароб бўлмайди. Биз эркин рус тупроғида ҳаёт кечирамиз.

Булар бир кечаю-бир кундуз шу ерда туришди. Эрталаб эса қаердандир бир рота аскар келиб уларнинг ўрнини олди. Шундан кейингина Куликов қаттиқ ярадор бўлганини, қонга беланганини ва ниҳоятда чарчаганлигини билди. У санитарларнинг қўлида ёш болалай ожиз, жисман ва руҳан ниҳоятда чарчаган бир ҳолатда ётар эди.

Уни тоғнинг нариги ёғига олиб кетишди.

Уни каттақон тош йўлдан автомобильда олиб кетишди. Йўлнинг икки томонида Куликов умрида кўрмаган, фақат эшитган сарв, ҳурмо ва чинор дарахтлари тизилиб кетган. Броқ у, дарахтларга қарамас ва буларни кўриб ҳайратга келмас эди. Унинг кўзи йўлда. Бу йўлдан фронтга қараб аскар кетмоқда. Олтиндай ярқираб турган автоматлар ва кўкка бўялган пулемётларни олиб полклар бормоқда. Уларнинг кетидан узун ва қисқа қувурлик тўплар, грамафонга ўхшаган миномётлар, брезент блан қопланган „Катюша“лар борар эди. Янгигина, ҳали бўёғи ҳам кўчмаган рус танклари бормоқда. Ярқироқ Аме-

рика автомобильлари физиллаб кетмоқда. Пешанасига юлдуз тақилган катта қалпоқлар кийган тоғ ўқчилари бормоқда. Отлиқлар отларини ўйнатиб кетишмоқда. Озарбайжонлилар, гуржилар, руслар ва эҳтимол пензалликлар ҳам кетишмоқдадир.

Куликов машиналарга ва ундаги одамларнинг юзларига тикилиб қарар эди.

У ярасини ҳам унутган. Гўё кимдир унга дори суртгандай эди. У ўзидан-ўзи „айтмабмидим, бизнинг кучимиз беҳисоб, бизни ҳечким бўйинсундираолмайди“ дер эди.

Шундан кейин йўлларни яхшироқ кўриш учун пешанаси бойланган қонли латтани ешиб олди ва ўтиб бораётган аскарларга қараб силкиб қичқирди:

— Ҳой, йигитлар, ҳамқишлоқлар, ок йўл! Биз довонда урушгандай урушинглар! Бўш келманглар! Немисни қийратинглар, уларни баҳузур қийратса бўлаберади. Мен ҳадемай қайтиб бораман. Ўзимни ремонт қилдириб қайтаман. Ҳозирча хайр!..

* * *

... Уни Алексей Куликов дейишади. Ўзи пензалик. Ҳозир капитан Рубакиннинг батальонида старший сержант бўлиб хизмат қилади. Уни бу ерда ҳамма билади.

